सभाष्य-व्यवहारसूत्रस्य.

मलयगिरि-रचित-वृत्तिसहितस्य सूत्रसारसहितस्य च

पञ्चमोद्देशः

संशोधक-मुनि माणेक.

प्रकाशक-वकिल त्रिकमलाल उगरचन्द.

तलियानी पोळ-अमदावाद.

अमदावाद-धी डायमंड ज्युबिलि प्रिन्टींग प्रेसमां, परीख देवीदास छगनलाले छाप्युं.

संवत् १९८४ सने १९२८ प्रत ६२५ आवृत्ति १ ली.

पञ्चमोद्देशनुं मूल्य ०-८-० पोस्टेज जुदुं.

अनुक्रमणिका.

सूत्र.	पृष्ठ.	भाष्यगाथा.
१–१४	१–२	१–८
१५	३	९–२८
१६	४	
१७	८	२९–३३
१८	९	३४–४४
१९	११	४५–७५
२०	१८	७६–९०
२१	२०	९१–१४३

ॐ अर्हम्

सभाष्ये व्यवहारसूत्रे पञ्चम उद्देशः।

उक्तश्चतुर्थ उद्देशकः, अधुना पञ्चमो वक्तव्यः। तत्रेदमादिसूत्रकदम्बकम्—

१ नो कप्पइ पवत्तिणीए अप्पबिइयाए हेमन्तगिम्हासु चारए। २ कप्पइ पवत्तिणीए अप्पतइयाए हेमन्तगिम्हासु चारए। ३ नो कप्पइ गणावच्छेइणीए अप्पतइयाए हेमन्तगिम्हासु चारए। ४ कप्पइ गणावच्छेइणीए अप्पचउत्थाए हेमन्तगिम्हासु चारए। ५ नो कप्पइ पवत्तिणीए अप्पतइयाए वासावासं वत्थए। ६ कप्पइ पवत्तिणीए अप्पचउत्थाए वासावासं वत्थए ७ नो कप्पइ गणावच्छेइणीए अप्पचउत्थाए वासावासं वत्थए। ८ कप्पइ गणावच्छेइणीए अप्पपञ्चमाए वासावासं वत्थए ९ से गामंसि वा.... (जहा १, ३४)....जाव संनिवेसंसि वा रायहाणिंसि बहुणं पवत्तिणीणं अप्पतइयाणं बहूणं गणावच्छेइणीणं अप्पचउत्थाणं कप्पइ हेमन्तगिम्हासु चरए अन्नमन्नं नीसाए। १० से गामंसि वा....(जहा १, ३४)....

जाव संनिवेसंसि वा बहूणं पवत्तिणीणं अप्पचउत्थाणं बहूणं गणावच्छेइणीणं अप्पपञ्चमाणं कप्पइ वासावासं वत्थए अन्नमन्नं नीसाए। ११ गामाणुगामं दूइज्जमाणा निग्गन्थी य जं पुरओ काउं विहरेज्जा सा य आहच्च वीसम्भेज्जा. अत्थि याइं थ काइ अन्ना उवसंपज्जणारिहा, सा उवसंपज्जियव्वा, नत्थि याइं थ काइ अन्ना उवसंपज्जणारिहा, तीसे य अप्पणो कप्पाए असमत्तो एयं से कप्पइ एगराइयाए पडिमाए जण्णं जण्णं दिसं अन्नाओ साहम्मिणीओ विहरन्ति तण्णं तण्णं दिसं० (जहा १, २४)....छेए वा परिहारे वा। १२ वासावासं पज्जोसविया निग्गन्थी....(जहा ११)....छेए वा परिहारे वा। १३ पवत्तिणी य गिलायमाणी अन्नयरं वएज्जा 'मए णं अज्जो! कालगणाए समाणीए इयं समुक्कसियव्वा'। सा य समुक्कसणारिहा सा स समुक्कसियव्वा सिया, सा य नो समुक्कसणारिहा नो समुक्कसियव्वा, अत्थि या इत्थ काइ अण्णा समुक्कसणारिहा सा समुक्कासियव्वा, नत्थि या इत्थ काइ अण्णा समुक्कसणारिहा सा चेव समुक्कसियव्वा, तंमि च णं समुक्कट्ठंसि परावएज्जा दुस्समुक्किट्ठं ते अज्जो निक्खिवा हि, तीसे निक्खेवमाणीए नत्थि कोइ छेए वा परिहारे वा, तं जासो साहम्मिणीओ अहाकप्पेणं नो उवट्ठायति तासिं सव्वासिं तप्पत्तियं (च० सू० १-१४ पृ. १२ जहा ४, १३)....छेए वा परिहारे

व्य. सू. वा । १४ पवत्तिणा य ओहायमाणा....एगयरं वएज्जा ममंसिणं अज्जो ! ओहायंसि एसा समुकसियव्वा

॥२॥ सिया, सा समुक्कसणारिहा सा समुक्कसियव्वा सिया, सायनो जहा १३....छेए वा परिहारे वा ॥

इत्यादि तावत्, यावद् अवधावनसूत्रम् । अर्थसम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह–

उद्देसंमि चउत्थे जा मेरा वण्णिया उ साहूणं । सा चेव पञ्चमे संजतीण गणणाए णाणत्तं ॥भा. १॥

चतुर्थे उद्देशके या मर्यादा वर्णिता साधूनां सैव पञ्चमे उद्देशे संयतीनां वर्ण्यते, केवलं गणनायां नानात्वम्, तदपि च सूत्रे साक्षादुक्तमिति प्रतीतम् । अतः प्रथमत एव संयतीसूत्रकदम्बकोपनिपातः ॥ प्रकारान्तरेण सम्बन्धमाह–

वुत्तमहवा बहुत्तं पिंडगसुत्ते चउत्थ चरमंमि । अवहुत्ते पडिसेहं काउमणुण्णा बहूणं तु ॥२॥

अथवा चतुर्थस्य उद्देशकस्य चरमे पिण्डकसूत्रे बहुत्वमुक्तम्, ततो बहुत्वप्रस्तावात् पञ्चमे उद्देशके संयतीनां अबहुत्वे प्रतिषेधं कृत्वा बहूनामनुज्ञा कृता, ननु बहूनामपि त्रिप्रभृतीनां विहारो न कल्पते, असमाप्तकल्पत्वात् । तथा हि–जघन्यतोऽपि ऋतुबद्धे काले संयतीनां सप्तकः समाप्तकल्पः, वर्षाकाले नवकः । ततः कथं नाधिकृतसूत्रकदम्बकविरोधः ? उच्यते, नैष दोषः, कारणवशतः सूत्रकदम्बकस्य प्रवृत्तेः ॥ तान्येव कारणान्युपदर्शयति–

संघयणे वाउलणा, छट्ठे अंगंमि, गमणमसिवादी । सागर जाते जयणा, उउबद्धालोयणा भणिया ॥३॥

प्रवर्तिन्या गणावच्छेदिन्या वा उत्तमेन संहननेन, उपलक्षणमेतत्, उत्तमया च धृत्या, सूत्रमर्थश्च भूयान् गृहीतो गच्छे च

उ. ४. भा. २–४ व्याघातः १। स च व्याकुलनावशात्तत उक्तं द्वितीयं कारणं व्याकुलना, सा च 'धम्मकहि महिएड्ढि' इत्यादिना प्रकारेण यथा प्राक् तृतीयोद्देशकेऽभिहिता तथैवात्रापि भावनीया, पुनरुक्तदोषभयात्तु नाभिधीयते, ततः सूत्रार्थस्मरणनिमित्त-मात्मतृतीयायाः प्रवर्तिन्या आत्मचतुर्थायाश्च गणावच्छेदिन्या गमनम् २। तथा षष्ठेऽङ्गे ज्ञाताधर्मकथाख्ये बहवः सदृशा गमास्तथा च तत्रानेकाः कथानककोटयः सदृशपाठा विसदृशपाठास्त्वर्द्धचतुर्थाः कथानककोटयस्तदभिनवगृहीतं वर्तयते पुनः पुनरस्मृतं च विस्मृतिमुपयाति, ततस्तत्स्मरणार्थमुक्तपरिवाराया अपि गमनम् ३। तथा अशिवादिभिरशिवावमौदर्यादिभिरुक्तसंख्याकपरि-वाराया गमनम् ४। तथा षष्ठप्रभृतीन्यङ्गानि संयतीनां 'सागरत्ति', स्वयंभूरमणसागरतुल्यानि तानि अभिनवगृहीतानि परावर्त-नीयानि सन्ति अपरावर्तितानि नश्यन्ति, ततस्तेषां परावर्तनाय यथोक्तसंख्याकपरिवाराया अपि गमनम्, तदेवमधिकृतसूत्र-कदम्बकप्रवृत्तौ कारणान्यभिहितानि ५। अधुना शेषवक्तव्यतामाह–'जातेत्ति' जातादिरूपः कल्पो वक्तव्यः, स च ऋतुबद्धे सप्तकः समाप्तकल्पः; तदूनोऽसमाप्तकल्पः, वर्षाकाले नवकः समाप्तकल्पस्तदूनोऽसमाप्तकल्पश्च, एकैको द्विधा–जातोऽजातश्च, गीतार्थोऽगीतार्थश्चेति; अत्र च भङ्गचतुष्टये प्रथमवर्जेषु शेषेषु त्रिषु भङ्गेषु प्राग्वत् यतना कर्तव्या ६। तथा ऋतुबद्धे काले निरन्तरं साध्वीप्रेषणतोऽवलोकना कर्तव्या भणिता ७। तदेवमभिहितानि कारणान्येतैः कारणैरायातस्यास्य सूत्रकदम्बकस्य व्याख्या, सा च तथैव ॥ तथा चाह–

जह भणिय चउत्थे, पंचमम्मि तहेवेविमं तु नाणत्तं। गमण त्थि मीस सम्बन्धि वज्जए पूजिते लिंगे ॥४॥

यथा चतुर्थे उद्देशके निर्ग्रन्थसूत्राणां व्याख्यानं भणितम्, तथा पञ्चमेऽपि उद्देशके निर्ग्रन्थीसूत्राणामपि वक्तव्यम्, नवरं इदं नानात्वम्, तदेवाह–'गमणत्थि' इत्यादि–विष्वग्भूतायां प्रवर्तिन्यां गमनं सर्वाभिरार्यिकाभिराचार्यसमीपे कर्तव्यम्। तच्च स्त्रीभिः

व्य. सू. सह, तद्भावे मिश्रैः स्त्रीपुरुषैः, तेषामप्यभावे सम्बन्धिपुरुषैः, एतेषामप्यभावे सम्बन्धवर्जितैरविकारिभिः पुरुषैः, अथ समत्य-पायाः पन्थानः, तर्हि यत् यत्र पूजितं लिङ्गं तस्मिन् लिङ्गे गृहीते गमनम् ॥ एतदेव सुव्यक्तमाह–

॥३॥

वीसुं भियाय सव्वासिं गमणं अद्धद्ध जाव दोण्हेक्का । संबंधि इत्थिसत्थे भावितमविकारितेहिं वा ॥५॥

विष्वगूभूतायां शरीरात्पृथगूभूतायां मृतायामित्यर्थः, प्रवर्तिन्यामाचार्यसमीपे सर्वाभिर्गन्तव्यम्, तत्र च गतानामाचार्येण प्रवर्तिनी स्थापयितव्या, यदि तरुणीनां सर्वासां पथि प्रत्यवायस्तर्हि अर्धायाः परिणतवयसस्ता व्रजन्ति, अथ सर्वास्तरुण-प्रायाः कतिपयाः स्थविरास्ततो या मंदरूपास्तरुण्यो याश्च स्थविरास्ताः समुदायस्य चतुर्भागमात्रा व्रजन्ति, एवं तावद्वाच्यं यावत् द्वे जने (च, ते ?) गच्छतः, द्वयोरप्यसंभवे एका व्रजति । ताः पुनः केन सार्थेन सह व्रजन्ति, तत आह–'सम्बन्धी'त्यादि सम्ब-न्धिना स्त्रीसार्थेन सह गन्तव्यम्, तदलाभेऽसम्बन्धिनापि स्त्रीसार्थेन, तस्याप्यलाभे पुरुषा ये भाविताः सम्बन्धिनस्तैः समं व्रजेयुः, तेषामप्यलाभेऽसम्बन्धिनोऽपि येऽविकारिणः पुरुषास्तैः समम् । अथ समत्यवायाः पन्थानः, तर्हि यत् यत्र देशे पूजितं लिङ्गं तेन गृहीतेन व्रजन्ति, एतच्च सुगमत्वान्न व्याख्यातम् ॥ अत्र शिष्यः प्राह–यद्यप्याचार्येण प्रवर्तिनी स्थापयितव्या तर्हि ये एते द्वे सूत्रे "पवत्तिणी गिलायमाणी वएज्जा, मए णं कालगयाए इयं समुक्कसियव्वा" १३ इत्यादि, तथा "पवत्तिणी ओहायमाणी वएज्जा, मए णं ओहावियाए इयं समुक्कसियव्वा" इत्यादि १४ ते कथं नीयेते । तत आह–

असिवादिएसु फिडिया कालगए वावि तंमि आयरिए ॥
तिग थेराण य असती गिलाण ओहाणि सुत्ताओ ॥६॥

उ. ४. भा. ५–८ अशिवादिभिः कारणैः, गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे प्राकृतत्वात्, यस्याचार्यस्य समीपे आसीरन् तस्मात् स्फिटिताः। ततः सा ग्लानीभूता अवधावनप्रेक्षिका वा यत्सूत्रेऽभिहितं तद्वदति अन्यस्याचार्यस्य परिज्ञानकरणार्थं यथा एषा आर्हेति तां प्रवर्त्तिनीं, स एव अन्य आचार्यः स्थापयति, यदि वा यस्याचार्यस्य समीपे ता अतिष्ठन् स कालगतः ततस्तस्मिन्नाचार्ये कालगते सा ग्लानीभूता अवधावनप्रेक्षिका वा अन्यस्याचार्यस्य परिज्ञानकरणार्थं सूत्राभिहितं वदति, 'तिग थेराण य असती' इति–त्रिकं कुलगणसङ्घस्तस्य स्थविराः त्रिकस्थविरास्तेषामसति। किमुक्तं भवति? कुलस्थविराणां गणस्थविराणां सङ्घस्थविराणां वा प्रत्यासन्नानामभावे एषार्हेति शेषस्थविरपरिज्ञानकरणाय यत्सूत्रेऽभिहितं तद्वदति, ततो ग्लानावधावनसूत्रे उपपन्ने॥

साहिणम्मि वि थेरे पवत्तिणी चेव तं परिकहेइ। एसा पवत्तिणी भे जोगा गच्छे बहुमता य ॥७॥

अथवा स्वाधीनेऽपि स्थविरे आचार्ये सा प्रवर्तिनी ग्लायन्ती अवधावनप्रेक्षिका वा तां परिकथयति। यथा मे भगवन् एषा प्रवर्तिनी योग्या प्रवर्तिनीत्वस्यार्हा सूत्रार्थतदुभयनिष्णातत्वात्, गच्छे बहुमता ततो एवमपि ते सूत्रे उपपन्ने॥

अब्भुज्जयं विहारं परिवज्जिउकामे दुस्समुक्कट्ठं। जह होति समणाणं, भत्तपरिण्णा तहा तासिं ॥८॥

यथा प्राक् श्रमणानामभ्युद्यतविहारं प्रतिपत्तुकामे दुःसमुत्कृष्टं भवति दुःसमुत्कृष्टं प्रतिपादितम्, तथा तासां श्रमणीनां भक्तपरिज्ञां प्रतिपत्तुकामायां दुःसमुत्कृष्टं भावनीयम्॥ सूत्रम्—

१५ निग्गन्थीएणं नवडहरतरुणियाए आयारपकप्पे नामं अज्झयणे परिब्भट्ठे सिया, सा य पुच्छियव्वा 'केणं भे कारणेणं अज्जो! आयारपकप्पे नामं अज्झयणे परिब्भट्ठे, किं आबाहेणं पमाएणं'? सा य

उ. ४. भा. ९ 'केण ते अज्जो! कारणेणं, आयारपकप्पे नामं अज्झयणे परिब्भट्ठे, किं आबाहेणं उदाहु पमाएणं'? वएज्जा 'नो आबाहेणं, पमाएणं,' जावज्जीवाए तस्स तप्पत्तियं नो कप्पइ आयरियत्तं वा जाव गणावच्छेइयत्तं वा उद्दिसित्तए वा धारेत्तए वा। से य वएज्जा 'आबाहेणं, नो पमाएणं.' से य 'संठवेस्सामीति' संठवेज्जा, एवं से कप्पइ आयरियत्तं वा जाव गणावच्छेइयत्तं वा उद्दिसित्तए वा धारेत्तए वा, से य संठवेस्सामीति नो संठवेज्जा, एवं से नो कप्पइ आयरियत्तं वा जाव गणावच्छेइयत्तं वा उद्दिसित्तए धारेत्तए वा॥

नवडहरतरुणव्याख्यानं च प्रागुक्तमवसेयम्। 'ति वरिसो होइ नवो (व्रतपर्यायेणेति वाक्यशेषः), आसोलसगं तु (जन्मपर्यायेणेति गम्यते।) डहरगं बेंति। तरुणो चत्ता सत्तरुण मज्झिमो थेरओ सेसो' आचार्यत्वं वा यावत्करणादुपाध्यायत्वं वा प्रवर्तित्वं स्थविरत्वं वेति परिग्रहः, शेषं तथैव॥ अत्राह शिष्यः—पुरुषोत्तमो धर्मं इति पूर्वं निर्ग्रन्थसूत्रं वक्तव्यं, पश्चान्निर्ग्रन्थीसूत्रं, पूर्वत्र वाध्ययनद्वये पूर्वं निर्ग्रन्थसूत्राण्युक्तानि पश्चान्निर्ग्रन्थीसूत्राणि। अत्र तु केन कारणेन सूत्रविपर्ययः कृतः॥ सूरिराह—

जइ वि य पुरिसादेसो पुव्वं तहवि विवज्जओ जुत्तो। जेण समणीउ पगया पमायबहुला य अथिरा य॥९

यद्यपि च पुरुषोत्तमो धर्मः पूर्वत्र वाध्ययनद्वये पूर्वं पुरुषादेशस्तथाप्यत्र विपर्ययो युक्तः। केन कारणेनेत्याह—येन कारणेन

व्य॰ सू॰ ॥४॥ वएज्जा 'नो आबाहेणं, पमाएणं', जावज्जीवाए तीसे तप्पत्तियं नो कप्पइ पवत्तिणित्तं वा गणावच्छेइयित्तं वा उद्दिसित्तए वा धारेत्तए वा। सा य वएज्जा 'आबाहेण, नो पमाएणं', सा य 'संठवेस्सामीति' संठवेज्जा, एवं, से कप्पइ पवत्तिणित्तं वा गणावच्छेइयित्तं वा उद्दिसित्तए वा धारेत्तए वा, सा य संठवेस्सामीति' नो संठवेज्जा, एवं से नो कप्पइ पविवित्तिणित्तं वा गणावच्छेइयित्तं वा उद्दिसित्तए वा धारेत्तए वा ॥

'निग्गंथीए नवडहरतरुणाए' इत्यादि सूत्रद्विकम्। अस्य व्याख्या—निर्ग्रन्थ्या नवडहरतरुण्या वक्ष्यमाणस्वरूपायाः आचारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिभ्रष्टं स्यात्, सा च प्रष्टव्या, केन कारणेन आचारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिभ्रष्टमभवत्, किमाबाधेन प्रमादेन वा, एवं पृष्टा सती सा, यदीति गम्यते, वदेत्, नाबाधेन किन्तु प्रमादेन, तर्हि यावज्जीवं तस्यास्तत्प्रत्ययं प्रमादतोऽध्ययननाशनप्रत्ययं न कल्पते प्रवर्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं उद्देष्टुं नापि तस्याः स्वयं धारयितुम्। अथ सा वदेत् आबाधेन नहं न तु प्रमादेन, सा च नष्टमध्ययनं संस्थापयामीत्युक्त्वा संस्थापयेत्, एवं 'से' तस्याः कल्पते प्रवर्त्तिनीत्वं वा गणावच्छेदिकात्वं वा उद्देष्टुं अनुज्ञातं स्वयं धारयितुम्। अथ नष्टमध्ययनं संस्थापयिष्यामीत्युक्त्वा न संस्थापयेत् एवं तर्हि से तस्या न कल्पते प्रवर्त्तिनीत्वं गणावच्छेदिकात्वं वा उद्देष्टुं वा स्वयं धारयितुमिति; एवं निर्ग्रन्थसूत्रमपि भावनीयम्।

१६ निग्गन्थस्स नवडहरतरुणगस्स आयारपकप्पे नामं अज्झयणे परिब्भट्ठे सिया, से य पुच्छियव्वे

श्रमण्यः प्रकृतास्तथा प्रायः श्रमण्यः प्रमादबहुला अस्थिराश्च, न तु श्रमणाः, अध्ययनस्य च नाशः प्रायः प्रमादतस्ततः श्रमण्यधिकारादधिकृतसूत्रार्थस्थानत्वात् पूर्वं निर्ग्रन्थीसूत्रमुक्तम्, पश्चात् निर्ग्रन्थसूत्रम्। नवडहरतरुणीनां व्याख्यानमाह–

ते वरिसा होइ नवा अठारसिया डहरिया होइ। तरुणी खलु जा जुवई चउरो दसगा य पुव्वुत्ता ॥१०॥

व्रतपर्यायेण यावत्त्रिवर्षा तावद्भवति नवा, जन्मपर्यायेण यावदष्टादशिका अष्टादशवर्षप्रमाणा तावद्भवति डहरिका, तरुणी खलु तावद्द्रष्टव्या यावद् युवतिः। अथवा पूर्वोक्तास्तृतीयोद्देशके नवडहरतरुणसूत्रे येऽभिहितास्तरुणस्य चत्वारो दशकाश्चत्वारिंशद्वर्षाणीत्यर्थः, ते अत्रापि तरुण्या द्रष्टव्याः ॥

सा एय गुणोवेया सुत्तत्थेहिं पकप्पमज्झयणं। समहिज्जिया इतोयाअवि आगयानवसु या अण्णा ॥११॥

सा नवडहरा तरुणी एतावद्गुणोपेता सूत्रार्थाभ्यां प्रकल्पनामकमध्ययनमधीता अधीतिनी ततः सा प्रवर्तिनीत्वस्य योग्या सूरिभिः संभाविसाधिता। अथ च तस्याः सूत्रतोऽर्थतश्चाचारप्रकल्पः परिभ्रष्टः स कथं ज्ञात इत्याह–इतश्चापि आगता अन्यगच्छादन्या साध्वी उपसम्पन्ना, सा विज्ञपयति ॥ कथमित्याह–

अत्थेण मे पकप्पो समाणितो न य जितो महं भंते। अमुगा मे संघाडं, ददंतु वुत्ता उ सा गणिणा ॥१२॥

हे भदन्त! भगवन्! अर्थेनार्थतो मम आचारप्रकल्पः समानीतः समाप्तिं नीतः, परं न च नैव मम स जितः परिचितोऽभूत्, ततोऽमुका, या प्रवर्तिनीत्वेन संभाविता, तां संघाटं पूज्या ददतु; एवं तया विज्ञापितेन गणिना आचार्येण सा उक्ता आर्ये देहि एतस्याः संघाटम्–

सा दाउं आढत्ता नवरि य णट्ठं न किंचि आगच्छे। एमेव मुणमुणंती चिट्ठति मुणिया य सा तीए ॥१३॥

सा संघाटं दातुं प्रवृत्ता, परावर्तयितुं व्याख्यातुं च प्रवृत्ता इत्यर्थः नवरं नष्टं तदध्ययनम्, न किमप्यागच्छति, केवलमेवमेव मुणमुणंती अव्यक्ताक्षरं किमपि ब्रुवन्ती तिष्ठति, ततः सा तया मुणिता यथा न किमप्येतस्या आगच्छति–

पुणरवि साहति गणिणो सा नट्ठसुया दलाह मे अन्नं। अब्भक्खाणं पि सिया वाहिंतुं होइमा पुच्छा॥१४॥

ततः सा पुनरपि गणिन आचार्यस्य कथयति, यथा सा नष्टश्रुता, तस्मात् ममान्यां सहायां ददतु, एवमुक्ते आचार्येण विचारयितव्यं–सत्यं किं परिभ्रष्टं तस्या अध्ययनं किं वा न, को जानाति, अभ्याख्यानमपि काचित् केनापि कारणेन प्रद्विष्टा सती दद्यात्। ततस्तां व्याहृत्य तस्या इयं वक्ष्यमाणा पृच्छा कर्तव्या ॥ तामेवाह–

दंडकगहनिक्खेवे आवसियाए निसीहिया। गुरूणं च अप्पणामे य भणसु आरोवणा काउ ॥१५॥

दण्डकस्य प्रत्युपेक्षाप्रमार्जनाव्यतिरेकेण ग्रहणे निक्षेपणे च, तथा आवशिक्या नैषिधिक्याश्चाकरणे, बहिः प्रदेशादागच्छता वसतेः प्रवेशे नमः क्षमाश्रमणेभ्यः इत्येवं गुरूणामप्रणामे च प्रणामाकरणे च का आरोपणा प्रायश्चित्तं भवति ॥

पुट्ठा अनिव्वहंती किह नट्ठं बाहतो पमाएणं। साहेइ पमाएणं सो य पमादो इमो होइ ॥१६॥

सा एवं पृष्टा सती यदि न निर्वहति, न यथावस्थितमुत्तरं ददाति तदा सा अनिर्वहन्ती भूयः प्रष्टव्या; कथं केन कारणेन ते नष्टमाचारप्रकल्पनामकमध्ययनं, किमाबाधात उत प्रमादेन ? तत्र यदि सा कथयति प्रमादेन, स च प्रमादोऽयं वक्ष्यमाणो भवति ॥ तमेवाह—

धम्मकह-निमित्तादी, उ पमातो तत्थ होति नायव्वो । मलयवइ मगहसेणा तरंगवइयाइ धम्मकहा ॥१७॥

तत्र तस्यां संयत्यां धर्मकथानिमित्तादिकः, आदिशब्दात् ग्रहचरितादिपरिग्रहः, प्रमादो भवति ज्ञातव्यः, तत्र धर्मकथा मलयवती मगधसेना तरङ्गवती आदिशब्दात् वसुदेवहिण्ड्यादिपरिग्रहः, एताः कथा अधीयानाया विस्मृतिं गतं प्रकल्पनामकमध्ययनम् ॥

गहचरियविज्जमंताचुण्णनिमित्तादिणा पमाएणं । नट्ठंमि संधयती असंधयंती व सा न लभे ॥१८॥

ग्रहचरितं ज्योतिष्कं, ससाधना विद्या, साधनरहितो मन्त्रः, चूर्णो योगचूर्णः निमित्तमतीतादिभावकथनम्, आदिशब्दात् कुहुकशास्त्रादिपरिग्रहः, इत्यादिना प्रमादेन इत्याद्यध्ययनलक्षणेन प्रमादेन नष्टे प्रकल्पनाम्नि अध्ययने, यदि भूयः सा तत्संदधाति, यदि वा न संदधाति, तथापि सा सन्दधती असन्दधती वा यावज्जीवं गणं न लभते ॥

जावज्जीवं तु गणं इमेहिं नाएहिं लोगसिद्धेहिं । अतिपालवेज्जजोहे धणुगाई भग्गफलगेण ॥१९॥

यावज्जीवं गणं न लभते, एभिरजापालकवैद्ययोधैर्लोकसिद्धैर्ज्ञातैः तत्र योधे प्रमादाचरितं सम्यग् विदितं धनुरादिभिर्धनुर्भङ्गविभग्नं दृष्टं, जीवा च्छिन्नाविच्छिन्ना, काण्डान्यसज्जितानि; न केवलमेतैर्ज्ञातैः, किन्तु भग्नफलकेन स(श)टित-पतित-मलयनवज्ञानेन (मलयवनज्ञातेन ?) ॥ तत्र प्रथममजापालकदृष्टान्तमाह-

खेलंतेण उ अइया पणासिया जेण सो पुणो न लभे । सूलादि रूया नट्ठा वि लहति एमेव उत्तरिए ॥२०॥

कोइ अयवालो वेयणएण अयातो रक्खई, तेण ततो वट्टगादिखेल्लणादिहिं पमाएहिं नासिया, तो सो अण्णातो दवावितो

भणइ, पुणो रक्खामि न एरिसं काहामि, सो एवं भणंतो वि जावज्जीवं अन्नत्थ वि न लहति। अह सूलं से उट्टियं जरो वा अति आउरो आगतो, ततो नट्ठातो ताहे सो पुणो वि लभते रक्खिउं॥ अक्षरगमनिका—येन खेलता वृत्तादिना क्रीडता अजिकाः प्रणाशिताः, स पुनर्न लभते, यावज्जीवमन्यत्राप्यजा रक्षितुम्। अथ शूलादिरुजा अत्रादिशब्दादत्यातुरज्वरादि-परिग्रहः, ता अजा नष्टास्ततः पुनरपि लभते॥ अधुना वैद्यज्ञातं भावयति—

जंति से सत्थं नट्ठं पेच्छह से सत्थकोसगं गंतु। हीरति कलंकिएसुं भोगो जूयादिदप्पेणं॥२१॥

कोइ वेज्जो रण्णा कयवित्तीतो तेण जूयपमादेण विसयपमादेण वा वेज्जसत्थं नासियं सत्थकोसगाणि य पच्छणगादीणि कट्टकलंकियाणि, न निसोयइ, अण्णया रण्णो कज्जं जायं, सद्दावितो वेज्जो सो किरियोवदेसं न किंचि सक्केइ वोत्तुं। ततो रण्णा भणियं, किमेयं, ततो सो भणइ—मे पोत्थगा चारेहिं हिया, पाडिपुच्छगंपि नत्थि, तो मम नट्ठं वेज्जसत्थं, नत्थि पुण मम अण्णो पमाओ जेण वेज्जसत्थं नासियं। ताहे रण्णा पुरिसा पेसिया। यदि से तस्य शास्त्रं नष्टं तर्हि 'से' तस्य यूयं गत्वा शास्त्रकोशकं प्रेक्षध्वं ततस्तैस्तद् ह्रियते राज्ञः समर्प्यते, दृष्टानि राज्ञा समस्तानि प्रतक्षणकप्रभृतीनि शास्त्राणि कट्टकलङ्कितानि, ततस्तेषु कलङ्कितेषु दृष्टेषु ज्ञातं यथा द्यूतादिदर्पेण द्यूतादिना प्रमादेन विनाशितं वैद्यशास्त्रं, ततो भोगच्छिन्नः पश्चादन्यत्र गत्वा वैद्यशास्त्रं पुनरप्युज्ज्वाल्य समागतो भूयोऽपि राज्ञः समीपे भोगान् याचते, स च याचमानोऽपि न लभते॥ एवं लोकोत्तरेऽप्युपनयभावना प्राग्वत् कर्तव्या॥ योधदृष्टान्तभावनार्थमाह—

चुक्को जइ सरवेही तहावि पुलोएह से सरे गंतुं। अकलंक कलंकं वा भग्गमभग्गाणि य धणूणि॥२२॥

व्य. सू. १६ ॥७॥ कोइ जोहो धणुव्वेयं अहिज्जंतो गुरुवएसेणं अब्भासेण य सो अपासंतो वि सद्देणं विंधति रन्ना कयपभूयवितिको कतो अन्नया तेण विसयपमाएण तं धणुव्वेयसत्थं, तं च अब्भासकरणं नासियं। अन्नया जुद्धकज्जे समावडिए न किंचि सक्केइ विंधिउं पराजिणिउं वा, रण्णा पुच्छितो, किमेयंति, सो भणइ—नत्थि मे पमादो, ताहे रण्णा भणियं, यदि नाम प्रमादाकरणत एषश्च स्वरवेधी चुक्को भुल्ल तथापि 'से' तस्य शरान् गत्वा प्रलोकयत, किं तत् शरजालमकलङ्कं सकलंकं वा, धनूंष्यपि तेषां भग्नान्यभग्नानि वा, दृष्टं शरजालं कलङ्कितं, धनूंषि च भग्नानि ततो ज्ञातं प्रमादतः सर्वं नष्टम्। कृतो वृत्तिव्यवच्छेदः सोऽन्यत्र गत्वा धनुर्वेदशास्त्रमुज्ज्वाल्य कृताभ्यासः पुनरागतो वृत्तिं याचमानोऽपि यावज्जीवं न लभते॥ एवं लोकोत्तरेऽप्युपनयः प्राग्वत् कर्तव्यः॥ फलकज्ञातमाह—

फालहियस्स वि एवं जइ फलतो भग्गलुग्गो तो भोगो, ॥ हीरति सव्वेसिं विय न भोगाहारो भवे कज्जे ॥२३॥

कोइ अणेग वनफत्ति पत्त सागादि कलिए फलए केणावि निउत्तो, सो विसयपमाएणं जुयपमाएण वा न रक्खइ न य पाणिएणं पालेति, सो य फलहो लोगेण गोरूवेहि य उल्लूडितो सुक्को य न किंचि ततो वणफलादि आगच्छइ, फलह-सामिणा भणियं, किमियं सो भणइ—किं करोमि रक्खेमि ताव अहं नत्थि मे पमादो, ततो फलहसामिणा फलहो गवेसावितो। तथा चाह—फालकिकस्य फलकस्वामिन एवं पूर्वदृष्टान्तेषु राज्ञ इव फलगवेषणा चिन्ता जाता, यदि फलको भग्नलुग्नो भविष्यति, ततोऽस्य भोगो हरिष्यते। गाथायां वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वेति वचनतो भविष्यति वर्तमानः। कस्मात् हरिष्यते इत्याह कार्ये प्रयोजने समापतिते सर्वेषामपि कुटुम्बजनानां भोगाहारो न स्यादिति हेतोस्तत्र गवेषणे कृते फलको भग्नलुग्नो

दृष्टः। भग्नो गोरूपादिभिर्विध्वंसनात्, लुग्नो जलसेचनाकरणतः ततस्तस्य वृत्तिश्छिन्ना। ततो नाहं भूय एवं करिष्यामीति याचमानोऽपि यावज्जीवं न लभते वृत्तिम्॥ एवं लोकोत्तरेऽप्युपनयः कर्तव्यस्तमेवाह—

१८ एवं दप्पपणासितें ण वि दिंति गणं पकप्पमज्झयणे। आवाहेणं नासिए गेलण्णादीण दलयंति ॥२४॥

एवं पूर्वोक्तदृष्टान्तप्रकारेण दर्पतो धर्मकथाध्ययनतः व्याकरणाध्ययनतो निमित्तशास्त्राद्यध्ययनतो वा इत्यर्थः। प्रणाशिते प्रकल्पनाम्न्यध्ययने यावज्जीवमाचार्यास्तस्या गणं न ददति। आबाधेन ग्लानत्वादिना पुनर्नाशिते भूयोऽप्युज्ज्वालिते दलयन्ति प्रयच्छन्ति॥ एतदेव सप्रपञ्चं भावयति—

२२ गेलण्णे असिवे वा उमोयरियाए रायदुट्ठे वा। एएहिं नासियंमी संधेमाणीए दिंति गणं ॥२५॥

ग्लानत्वे वा जाते ग्लानप्रतिजागरणे वा कृते, अशिवे वा समुपस्थिते, अवमौदर्ये वा दुर्भिक्षे जाते। भिक्षापरिभ्रमणतो राजद्विष्टे वा पलायनतो, यदि नष्टं प्रकल्पनामकमध्ययनं, तत एतैः कारणैः नाशितेऽपि पुनः सन्दधत्या गणं ददति प्रयच्छन्ति। तदेवं निर्ग्रन्थीसूत्रं भावितमधुना निर्ग्रन्थसूत्रं विभावयिषुराह—

२६ एमेव य साहूणं, वागरणनिमित्तच्छंदकहमादी। बिइयं गिलाणतो मे अद्धाणे चेव थूभे य ॥२६॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण, साधूनामपि सूत्रं भावनीयं, नवरं तत्र प्रमादो व्याकरणनिमितच्छन्दःकथाद्यधीयानस्य प्रतिपत्तव्यः द्वितीयमाबाधलक्षणं ततो ग्लाने ग्लानप्रतिजागरणे वा, अवमौदर्ये, अशिवादिकारणतोऽध्वनि वा गमने, स्तूपे वा द्रष्टव्यम्। इयमत्र भावना, यदि व्याकरणाध्ययनतो निमित्तशास्त्राध्ययनतश्छन्दःशास्त्राध्ययनतो धर्मकथाध्ययनतः, आदिशब्दा-

द्विद्यामन्त्रादिव्याक्षेपतो यदि प्रकल्पाध्ययनं नाशितं, तदा पश्चादुज्ज्वालितेऽपि यावज्जीवं तस्मै गणं सूरयो न प्रयच्छन्ति। अथ ग्लानत्वाद्याबाधतो नाशितं, तदा तस्मिन् पुनरुज्वालिते प्रयच्छन्ति प्रमाददोषाभावात् । तत्र ग्लानत्वादिविषयआबाधः प्रतीतः ॥ सम्प्रति स्तूपविषयमाह–

महुरा खमगा य वणदेवय आउट्ट आण विज्जत्ति। किं मम असंजतीए अप्पत्तिय होहिती कज्जं ॥२७॥
थूभ वि उ घण भिच्छू विवाय छम्मास संघो को सत्तो। खमगुस्सग्गा कंपण खिंसण सुक्का कय पडागा ॥२८॥

मथुरायां नगर्यां कोऽपि क्षपक आतापयति, यस्यातापनां दृष्ट्वा देवता आद्दता तमागत्य वन्दित्वा ब्रूते, यन्मया कर्तव्यं तन्ममाज्ञापयेद्भवानिति। एवमुक्ते सा क्षपकेण भण्यते, किं मम कार्यमसंयत्या भविष्यति, ततस्तस्या देवताया अप्रीतिकमभूत्। अप्रीतिवत्या च तयोक्तमवश्यं तव मया कार्यं भविष्यति, ततो देवतया सर्वरत्नमयः स्तूपो निर्मितः, तत्र भिक्षवो रक्तपटा उपस्थिताः अयमस्मदीयः स्तूपः, तैः समं संघस्य षण्मासान् विवादो जातः, ततः संघो ब्रूते–को नामात्रार्थे शक्तः, केनापि कथितं यथामुकः क्षपकः, ततः संघेन स भण्यते,–क्षपक! कायोत्सर्गेण देवतामाकम्पय, ततः क्षपकस्य कायोत्सर्गकरणं देवताया आकम्पनम् सा आगता ब्रूते,–संदिशत किं करोमि क्षपकेण भणिता–तथा कुरुत यथा सङ्घस्य जयो भवति, ततो देवतया क्षपकस्य खिंसना कृता, यथा एतन्मया असंयत्या अपि कार्यं जातं एवं खिंसित्वा सा ब्रूते–यूयं राज्ञः समीपं गत्वा ब्रूत, यदि रक्तपटानां स्तूप ततः कल्ये रक्ता पताका दृश्यतां, अथास्माकं तर्हि शुक्ला पताका, राज्ञा प्रतिपन्नमेवं भवतु, ततो राज्ञा प्रत्ययिकपुरुषैः स्तूपो रक्षापितः रात्रौ देवतया शुक्ला पताका कृता, प्रभाते दृष्टा स्तूपे शुक्ला पताका, जितं संघेन

उ. ५. भा. २७-३१

१७–थेराणं थेरभूमिपत्ताणं आयारपकप्पे नामं अज्झयणे परिब्भट्ठे सिया; कप्पइ तेसिं संठवेत्ताण वा असंठवेत्ताण वा आयरियत्तं वा जाव गणावच्छेइयत्तं वा उद्दिसित्तए वा धारेत्तए वा। अस्य सम्बन्धमाह–

एवं ताव पणट्ठे भिक्खुस्स गणो न दिज्जए सुत्ते। नट्ठसुए माहु गणं हरेज्ज थेरे अतो सुत्तं ॥२९॥

एवं उक्तेन प्रकारेण तावत्प्रनष्टे सूत्रे प्रकल्पनाम्न्यध्ययने भिक्षोर्गणो न दीयते। एवं स्थविरे आचार्ये नष्टश्रुते माहु निश्रितं गणं हरेदतः सूत्रं आह–अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या–स्थविराणां स्थविरभूमिं प्राप्तानामाचार्यपदप्राप्ताना-माचारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिभ्रष्टं स्यात् कल्पते तेषां सूत्रं संस्थापयतामसंस्थापयतां वा आचार्यत्वं वा यावत्करणादुपा-ध्यायत्वं वा इति परिग्रहः गणावच्छेदकत्वमुद्देष्टुं अनुज्ञातुं जीर्णमहत्वकारणतः सूत्रधरणशकनात् एष सूत्रसंक्षेपार्थः॥ सम्प्रति भाष्यविस्तरः—

सुत्ते अणिते लहुगा अत्थे अणिंते धारं(रे)ति चउ गुरुगा। सुत्तेण वायणा अत्थे सोही तो दोहणुण्णाया ॥३०॥

इदं सूत्रमापवादिकमुत्सर्गतः पुनः सूत्रे अनागच्छति यदि गणं धारयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः। अर्थे अनागच्छति यदि गणं धारयति तदा चत्वारो गुरुकाः आज्ञादयश्च दोषास्तस्मादुभयधरेण गणो धारयितव्यः। किं कारणमत आह–सूत्रेण आगच्छता वाचनां ददाति। अर्थेन आगच्छता प्रायश्चित्तस्थानमापन्नानां शोधिं करोति, तस्मात् द्वाभ्यामपि सम्पन्नो गणधारणेऽनुज्ञातः॥

अवि य विणा सुत्तेणं ववहारे ऊ अपच्चतो होइ। तेण ऊभयधरो ऊ गणधारी सो अणुण्णातो ॥३१॥

व्य. सू. १७-१८ ॥९॥

अपि च विना सूत्रेण व्यवहारे क्रियमाणे अप्रत्ययो भवति। तस्माद्व्यवहारे अर्थनिर्देशं कुर्वता सूत्रमवश्यं उच्चारणीयं। यथा इदं सूत्रं। तस्मादयमेवात्र व्यवहारस्ततो भवति प्रत्ययस्तेन स गणधारी उभयधरोऽनुज्ञातः॥

असती कडजोगी पुण अत्थे ये तंमि कप्पाति धा(ध)रेउं। जुण्णमहल्लो सुत्तं न तराति पच्चुज्जूयारेउं ॥३२॥

उभयधरस्य असति अभावे यः कृतयोगो, कृतयोगी नाम यः पूर्वमुभयधर आसीत् नेदानीं, सोऽर्थे समागच्छति गणं धारयितुं कल्पते। अथ केन कारणेन तस्य सूत्रमनेशत्। अत आह–'जुण्णमहल्लो' इत्यादि। जीर्णो नामैको नो महान् यस्तरुणक एव सन् जरसा परिणतो जातः, नो जीर्णो महानिति द्वितीयः यो वृद्धोऽपि सन् दृढशरीरः, जीर्णोऽपि च महानपि च तृतीयः, नो जीर्णो नो महानिति चतुर्थः एष शून्यः। शेषाणां तु त्रयाणां एकतरो न शक्नोति प्रत्युज्वालयितुं अतः सूत्रं तस्य नश्यति॥

उभयधरंमि उ सीसे विज्जंते धारणा उ इच्छाए। मा परिभव नयणं वा गच्छे व अणिच्छमाणंमि ॥३३॥

उभयधरे सूत्रार्थधरे शिष्ये विद्यमाने स्वयं गणस्य धारणा इच्छया, स्वयं वा गणं धारयति तस्य वा शिष्यस्योभयधरस्य ददाति। स हि गणस्य शिष्यस्य वा भावं जानाति। यदि शिष्यस्य गणं दास्यामि तत एते मम परिभवं करिष्यन्ति, अथवा मां त्यक्त्वा गच्छमादाय गमिष्यति। यदि वा तमुभयधरं गणधरे स्थाप्यमानं गणो नेच्छति ततो मा परिभवं एते कार्षुर्नयनं वा मां त्यक्त्वाऽन्यत्र गच्छस्य कार्षीदिति हेतोरनिच्छति वा गणे तस्य गणं न ददाति किन्तु स्वयं धारयति। तत्र सूत्रमतेनोभयसूत्रेण शिष्येण वाचयत्यर्थमात्मना ददाति, प्रागुक्तदोषाभावे तस्य गणं समर्पयति। सूत्रम्–

उ. ५. भा. ३२–३४

१८–थेराणं थेरभूमिपत्ताणं आयारपकप्पे नामं अज्झयणे परिब्भट्ठे सिया; कप्पइ तेसिं संनिसण्णाण वा संतुयट्टाण वा उत्ताणयाण वा पासिल्लयाण वा आयारपकप्पं नामं अज्झयणं दोच्चंपि तच्चंपि पडिपुच्छित्तए वा पडिसारेत्तए ।

थेराणं थेरभूमिपत्ताणं इत्यादि । स्थविराणां स्थविरभूमिं प्राप्तानामाचारप्रकल्पो नामाध्ययनं परिभ्रष्टं स्यात्कल्पते तेषां सन्निषिण्णानां वा निषद्यागतानां 'संतुयट्टाण'वेति सम्यकूत्वगूवर्तनेन स्थितानां उत्तानानां वा पासिल्लयाणवेत्ति पार्श्वतः संतिष्ठतां वा आचारप्रकल्पनामैकमध्ययनं द्वितीयमपि तृतीयमपि, आदिशब्दाच्चतुर्थमपि वारं प्रत्येष्टुं वा प्रतिसारयितुं वा अवमरत्नाधिकः प्रतिसारयति । स्थविराः प्रतीच्छन्ति । एष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ अधुना भाष्यविस्तरः—

एमेव वि इय सुत्तं कारणियं संति बले न हावेति । जं जत्थ उ किन्तिकम्मं निहाणसम ओमरायणिए ॥३४॥

यथा प्राक्तनं सूत्रं कारणिकं एवमेवेदमपि सूत्रं कारणिकं । स च प्रत्युज्ज्वालयन् सति बले विनयं न हापयति । अथ कोऽसौ विनयो यस्तेन सूत्रं प्रत्युज्वालयता सति बले न हापयितव्य इत्यत आह । जं जत्थ उ इत्यादि यत् कृतिकर्म वन्दनकं यत्र सूत्रेऽर्थे वाधिकृतं तत्रावमरत्नाधिके निधानसमे सूत्रमर्थं च प्रत्युज्ज्वालयता तत् न हापयितव्यं । निधानसमे इति वदता निधानदृष्टान्तः सूचितः । स चैवं यथा महति क्षुल्लके वा निधाने उत्खनितव्ये तस्य तदनुरूपमुपचारमुत्खानको यदि करोति ततस्तमुत्खनितुं शक्नोति । अथ न करोति तदनुरूपमुपचारं तर्हि वृश्चिकाद्युपद्रवतो न शक्नोति । एवं यदि समरत्नाधिकेऽवमरत्नाधिके वा सूत्रमर्थं वा प्रत्युज्ज्वालयन् अपूर्वं वा पठन् तदनुरूपं विनयं न करोति, तदा निर्जरालाभस्तस्य नोपजायते,

न च शास्त्रं स्थिरपरिचितं भवति, विभङ्गं वा तस्य ज्ञानं विनयभ्रंशितया प्रान्तदेवता कुर्यात्कलहं वा । एतदेवाभिधित्सुः प्रथमतः प्रायश्चित्तमाह—

सुत्तंमि य चउ लहुणा, अत्थंमि य चउ गुरुं च गव्वेण । कितिकम्ममकुव्वंतो पावति थेरो सति बलंमि ॥३५॥

स्थविरः प्रत्युज्ज्वालयन्नपूर्वं पठित्वा सति बले यदि गर्वेण कृतिकर्म न करोति, तर्हि तत् अकुर्वन् सूत्रे सूत्रविषये चतुरो लघुकान् प्राप्नोति, अर्थे चतुर्गुरुकम्—

उवयारहीणमफलं होइ निहाणं करेइ वाणत्थं । इय निज्जराए लाभो न होइ वि॰भंग कलहो वा ॥३६॥

यथा उपचारहीनं निधानं अफलं भवति नोत्खनितुं शक्यते इति भावः, अनर्थं वा करोति, वृश्चिकाद्युपद्रवकरणात् इत्येवमनेनैव दृष्टान्तप्रकारेण कृतिकर्माकरणे निर्जराया लाभो न भवति, प्रान्तदेवता कोपवशाद्विभङ्गो वा तस्योपजायेत कलहो वा ॥

दूरत्थो वा पुच्छइ, अहवा निसिज्झाए सन्निसन्नो उ । अच्चासन्न निविट्ठुट्ठिए य चउभंगो बोधव्वो ॥३७॥

अंजलि पणाम अकरणं वि प्पेक्खंते दिसाहोउड्डमुहे । भासतं णुवउत्ते व हसंते पुच्छमाणो उ ॥३८॥

एएसु उ सव्वेसु वि सुत्ते लहुतो उ अत्थे गुरुमासो । नाभीतोवारि लहुगा गुरुगमहो कायकंडुयणे ॥३९॥

दूरस्थितो वा पृच्छति अथवा निषद्यायां संनिषण्णः पृच्छति, शृणोतीति भावार्थः । यदि वा अत्यासन्न ऊरुणा ऊरुं संघृष्य शृणोति । निविष्टोत्थिते चतुर्भङ्गी बोद्धव्या, सा चैवं, निविष्टो निविष्टं पृच्छति, (१) निविष्ट उत्थितं पृच्छति २, उत्थितो निविष्टं पृच्छति ३, उत्थित उत्थितं पृच्छति ४ ॥३७॥

उ. ५. भा. तथा अंजलेरकरणम्, अर्थपरिसमाप्तौ प्रणामस्याकरणम्, तथा दिशोवि प्रेक्षमाणः पृच्छति, यदि वाऽधोमुख ऊर्ध्वमुखो
३५-४१ वा शृणोति न गुर्वभिमुखः, अथवा येन तेन वा सह भाषमाणः शृणोति, अनुपयुक्तो वा शृणोति, हसित्वा पृच्छति ॥३८॥
एतेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु सूत्रे श्रूयमाणे प्रायश्चित्तं लघुको मासः, अर्थे गुरुमासः, । तथा नाभीत उपरि सूत्रं शृण्वतः कायक-
१८ ण्डूयने चत्वारो लघुकाः, अर्थं शृण्वतश्चत्वारो गुरुकाः । नाभीतोऽधस्तात् सूत्रश्रवणे कायकण्डूयने चत्वारो गुरुका, नवरं तपः-
कालयोरन्यतरेण गुरुकाः ॥३९॥

तम्हा वज्जंतेणं ठाणाणेयाणि पंजलुक्कुडुणा । सोयव्व पयत्तेणं कितिकम्मं वा वि कायव्वं ॥४०॥

यस्मादेवमविनयकरणे प्रायश्चित्तविधिः, तस्मादेतानि प्रागनन्तरमुपदर्शितानि स्थानानि वर्जयित्वा प्राञ्जलिना प्रकृ-
२२ ताऽञ्जलिना उत्कुटुकेन प्रयत्नेनादरपरतया श्रोतव्यम्, कृतिकर्म चापि वन्दनकमपि कर्तव्यम् । यद्यपि च वन्दनकेनोपस्थितं
वाचनाचार्योऽनुजानाति तथापि क्षमाश्रमणं दत्वा कृतप्राञ्जलिना श्रोतव्यम् ॥

तेण वि धारेयव्वं पच्छावि य उट्ठिएण मंडलीतो । वेट्ठुट्ठनिसण्णस्स व सारेयव्वं हवति भूयो ॥४१॥

तेनापि श्रोत्रा यत् व्याख्यानमण्डल्यां सूत्रमण्डल्यां वा श्रुतं तत् मण्डलीत उत्थितेन पश्चादपि धारयितव्यम्, तस्य च धार-
२६ यत उपविष्टस्य ऊर्ध्वस्थितस्य निषण्णस्य वा क्वचित् स्खलनतो तेनापि वाचनाचार्येण भूयो भवति स्मारयितव्यं गमयितव्यम् ॥

अह से रोगो न होज्ज ताहे भासंत एगपासंमि । सन्निसन्नो तुयट्टो वा अत्थई अणुग्गह पवत्तो ॥४२॥

अथ से तस्य स्थविरस्य रोगो न भवेत्तर्हि व्याख्यानमंडल्या उत्थितो भाषमाणस्य अनुभाषमाणस्य चिन्तापयत इत्यर्थः,

एकपार्श्वे तत्सेवाबुद्धया संनिषण्णः सम्यग् निषद्यागतस्त्वगूवर्तितो वा भाषमाणस्यानुग्रहप्रवृत्तस्तिष्ठति ॥ पर आह–

थेरस्स तस्स किं तू एद्दहेणं किलेसकरणेण। भण्णइ एगुत्तुवयोग सद्धजणणं च तरुणाणं ॥४३॥

अथ तस्य स्थविरस्य जीर्णमहतः किमेतावन्मात्रेण क्लेशकरणेन। सूरिराह भण्यते, अत्रोत्तरं दीयते एवमाचारतस्तस्य सूत्रार्थाभ्यां सह एकत्वोपयोगोपयुक्तस्य तु सूत्रार्थाः सम्यग् लगन्ति तथा तरुणानां च श्रद्धाजननं कृतं भवति, तथा हि–व्याख्यानमण्डल्या उत्थितमपि निजमाचार्यं जीर्णमहान्तमेवं विनयं कुर्वन्तं दृष्ट्वा चिन्तयन्ति। यद्यस्माकमाचार्यो जीर्णमहानप्येवं श्रुतस्य विनयं करोति ततोऽस्माभिस्तरुणैः सुतरां कर्तव्यः॥ आह–शिष्यो यथा जीर्णमहत आचार्यस्यानुग्रहः क्रियते यथानुभाषमाणस्य एकपार्श्वे सन्निषण्णस्त्वगूर्वर्तितो वा तिष्ठतु। एवमन्यस्यापि क्रियते? क्रियते इति ब्रूमस्तथा चाह–

सो उ गणी अगणी वा अणुभास्संतस्स सुणाति पासंमि। न वएइ जुण्णदेहो होउ बद्धासणो सुचिरं ॥४४॥

स जीर्णो महान् गणी आचार्यं उपाध्यायो गणावच्छेदको वा अगणी वा अन्यो यः स्थाननियुक्तः सोऽनुभाषमाणस्य चिन्तापयत एकस्मिन् पार्श्वे सन्निषन्नस्त्वगूर्वर्तितो वा शृणोति, यतो न शक्नोति जीर्णदेही बद्धासनो भवितुं सुचिरं कालम्। सूत्रम्—

१९–जे निग्गंथा निग्गंथीओ य संभोइया सिया, नो ण्हं कप्पइ अन्नमन्नस्स अन्तिए आलोएत्तए। अत्थि या इत्थ केइ आलोयणारिहे; कप्पइ से तेसिं अन्तिए आलोएत्तए; नत्थि वा इत्थ केइ आलोयणारिहे, एव ण्हं कप्पइ अनमन्नस्स अन्तिए आलोएत्तए।

अस्य सूत्रस्य सम्बन्धप्रतिपादनार्थमाह—

थेरो अरिहो आलोयणाए आयारकप्पितो जोग्गो । सा य न होइ विवक्खे नेव सपक्खे अगीएसु ॥४५॥

स्थविरः पूर्वसूत्रेऽभिहितः, स च आलोचनाया अर्हः, सोऽपि च योग्य आलोचनाया भवति आचारकल्पिक आचारप्रकल्पाभिधानाध्ययनधारी तत एवं सति सा आलोचना न विपक्षे नापि सपक्षे अगीतेष्वगीतार्थेषु भवति, तत्र संयताः संयतीनां विपक्षः, संयत्यः संयतानाम् सपक्षः, संयताः संयतानां संयत्यः संयतीनाम् ॥ तत्र विपक्षे सपक्षे चाऽगीतार्थेष्वालोचनाप्रतिषेधार्थमधिकृतं सूत्रम् अनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य व्याख्या—ये निर्ग्रन्था निर्ग्रन्थ्यो वा सांभोगिकाः स्युस्तेषां, नो एई वाक्यालङ्कारे, कल्पतेऽन्योन्यस्य परस्परस्यान्तिके आलोचयितुमगीतार्थत्वात् । अस्ति चेदत्र कश्चिदालोचनार्ह एवं सति कल्पते अन्योन्यस्यान्तिके आलोचयितुम्, एष सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ अधुना भाष्यविस्तरः—

संभोइत्ति भणिते संभोगो च्छविहो उ आदीए । भेदप्पभेदतो वि य णेगविहो होति नायव्वो ॥४६॥

संभोगिक इति भणिते संभोगो विचार्यते, तत्रादौ संभोगः षड्विधो भवति । भेद प्रभेदतोऽपि च, एकैकस्य भेदस्य प्रभेदतः पुनरनेकविधो भवति ॥ तत्र प्रथमतः षड्विधमाह—

ओह अभिग्गह दाणग्गहणे अणुपालणाए उववाए । संवासंमि य छट्ठो संभोगविही मुणेयव्वो ॥४७॥

ओघे उपध्यादौ अभिग्रहे दानग्रहे अनुपालनायामुपपाते । एवमेते पञ्च संभोगा भवन्ति, षष्ठः संभोगविधिः संवासे ज्ञातव्यः ॥ तत्र यथोद्देशं निर्देश इति न्यायात् प्रथमत ओघसंभोगविधिमभिधित्सुराह—

व्य. सू. ओघो पुण बारसहा उवधिमादि कमेण बोधव्वो । कायव्व परूवणया एतेसिं आणुपुव्वीए ॥४८॥
उवहि सुय भत्तपाणे अंजलिपग्गहेइ य । दावणा य निकाए य अब्भुट्ठाणेत्ति आवरे ॥४९॥
॥१२॥ कीकम्मस्स य करणे वेयावच्चकरणे इय । समोसरण सन्निसेज्जा कहाए य पबंधणा ॥५०॥

ओघसंभोगो द्वादशप्रकारः, तद्यथा–उपधिविषयः १, श्रुतविषयः २, भक्तपानविषयः ३, अञ्जलीग्रहविषयः ४, दावणाए त्ति दापना शय्याहारोपधिस्वाध्यायशिष्यगणानां प्रदापनं तद्विषयः ५, निकाय त्ति निकाचो निकाचनं च्छन्दनं निमंत्रणमित्येकार्थास्तद्विषयः ६, अब्भुट्ठाणेत्ति आवरे अपरेऽभ्युत्थानविषयः ७, कीकम्मस्स य इत्यादि कृतिकर्म वन्दनकं तत्करणविषयः ८, वैयावृत्यकरणविषयः ९, समवसरणविषयः १०, सन्निषद्याविषयः ११, कथाप्रबन्धनविषयश्च १२ ॥ तत्रोपधिसंभोगः षट्प्रकारस्तथा चाह–

उवहिस्स य छ भेया उग्गम१ उप्पायणे२ सणासुद्धे३ । परिकम्मण४ परिहरणा५ संजोगो६ छट्ठओ होइ ॥५१॥

उपधेः उपधिसंभोगस्य षड् भेदा भवन्ति तद्यथा–उद्गमशुद्धः १, उत्पादनाशुद्धः २, एषणाशुद्धश्च ३, परिकर्मणासंभोगः ४, परिहरणासंभोगः ५, संयोगविषय षष्ठसंभोगः ६, तत्र यत्सांभोगिकस्सांभोगिकेण सममाधाकर्मादिभिः षोडशभिरुद्गमदोषैः शुद्धमुपधिमुत्पादयति एष उद्गमशुद्ध उपधिसंभोगः, अथाशुद्धमुत्पादयति तर्हि येन दोषेणाशुद्धमुत्पादयति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तमापद्यते, तत्रापीयं व्यवस्था–अशुद्धग्राही सांभोगिकशिष्यमाणः सती मे प्रतिचोदनेति मन्यमानो मिथ्यादुष्कृतपुरस्सरं न पुनरेवं करिष्यामीति ब्रुवाणः प्रत्यावर्तते, तदा यत्प्रायश्चित्तमापन्नस्तद्दत्वा संभोग्यते । एवं द्वितीयवारं तृतीयवारमपि, चतुर्थ-

उ. ५. भा. ४८–५१ वेलायां त्वावर्त्तस्यापि न संभोगः । अथ निष्कारणे अन्यसांभोगिकेण समं शुद्धमशुद्धं वोपधिमुत्पादयति तर्हि सोऽपि यदि शिक्षमाणः व्यावर्त्तते ततः संभोगविषयी क्रियते, अन्यथा प्रथमवेलायामपि तस्य विसंभोगः, एवं द्वितीयतृतीयवारमपि, चतुर्थवारमावर्तस्यापि नियमतो विसंभोगः । वारत्रयेऽपि तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु कारणे त्वन्यसांभोगिकेणापि सममुपधिमुत्पादयन् शुद्धः । एवं पार्श्वस्थादिभिर्गृहिभिर्यथाच्छन्दैश्च सह वेदतिव्यम् । प्रायश्चित्तविधिरपि तथैव, नवरं यथाच्छन्दे मासगुरु चतुर्गुरुकमित्यपरे, योऽपि पार्श्वस्थादेः सङ्घाटकं प्रयच्छति, तस्यापि मास लघु । तथा संयतीभिः संविग्नाभिरसंविग्नाभिर्वा सांभोगिकीभिरसांभोगिकीभिर्वा सममुद्गमेन शुद्धमशुद्धं चोपधिमुत्पादयतश्चतुर्गुरुकम् एतावत् एतत् पुरुषवर्गेऽभिहितं संयतीवर्गेऽपि द्रष्टव्यम् (१) एवं षोडशभिरुत्पादनादोषैर्दशभिरेषणादोषैः सांभोगिकेण सममुपधिमुत्पादयन् शुद्धः, विपर्यासे पायश्चित्तविधिः पूर्ववत् (२, ३) परिकम्मणत्ति परिकर्मणा नाम यदुपधिमुचितप्रमाणकरणतः संयतप्रायोग्यं करोति अत्र भङ्गाश्चत्वारस्तद्यथा–परिकर्मणा कारणे विधिना १, कारणेऽविधिना २, निष्कारणे विधिना ३, निष्कारणेऽविधिना ४ । अत्र प्रथमभङ्ग शुद्धः, द्वितीये मासलघु तपोगुरु, तृतीये मासलघु कालगुरुकं, चतुर्थे मासालघु द्वाभ्यां गुरु, संविग्नैरन्यसांभोगिकैः समं चतुर्थेष्वपि भङ्गेषु मासलघु, अत्रापि द्वितीयादिषु भङ्गेषु पूर्ववत् तपःकालविशिष्टता गृहस्थैः पार्श्वस्थादिभिः समं प्रत्येकं चतुर्लघुकम्, यथाच्छन्दैः समं चतुर्गुरुकम्, अत्रापि द्वितीयादिषु भङ्गेषु प्राग्वत् तपःकालविशिष्टता । तथा सांभोगिकीनां संयतीनामुपधिं विधिना संयतीप्रायोग्यं गणधरः परिकर्मयन् ददानश्च परिशुद्धः, अविधिना परिकर्मयतश्चतुर्गुरु, पार्श्वस्थादिसंयतीनां गृहस्थानां च कारणे विधिनेत्यादि भङ्गचतुष्टये प्रत्येकं चतुर्गुरु, द्वितीयादिषु भङ्गेषु तपःकालविशिष्टता प्राग्वत् (४) । तथा परिहरणा नाम परिभोगस्तत्रापि भङ्गचतुष्टयम्–कारणे विधिना १, कारणेऽविधिना २, निष्कारणे विधिना ३, निष्का-

व्य. सू. १९ ॥१३॥

रणेऽविधिना ४। तत्र प्रथमभङ्गे सांभोगिकैः सममुपकरणं परिभुञ्जानः शुद्धः, शेषेषु द्वितीयादिषु भङ्गेषु मासलघु तपःकालविशिष्टम्, असांभोगिकैः सममुपकरणं परिभुञ्जानस्य चतुर्ष्वपि भङ्गेषु मासलघु, द्वितीयादिषु तपःकालविशिष्टता, पार्श्वस्थादिभिर्गृहस्थादिभिश्च सममुपभुञ्जानस्य भङ्गचतुष्टयेऽपि प्रत्येकं चतुर्लघु, यथाच्छन्दैः संयतीभिर्गृहस्थाभिश्चतुर्गुरु, उभयत्रापि द्वितीयादिषु भङ्गेषु तपःकालविशिष्टता (५) संयोगो द्व्यादिपदानां मीलनं, तत्र भङ्गाः षड्विंशतिस्तद्यथा—दश द्विकसंयोगाः, दश त्रिकसंयोगाः, पञ्च चतुष्कसंयोगाः, एकः पञ्चसंयोगः। तत्र दश द्विकसंयोगा इमे—सांभोगिकः सांभोगिकेन सममुद्गमेनोत्पादनया च शुद्धमुपधिमुत्पादयतीति प्रथमः, उद्गमेनैषणया च द्वितीयः, उद्गमेन शुद्धमुत्पादयति परिकर्मयति चेति तृतीयः, उद्गमेन शुद्धमुत्पादयति परिहरति चेति चतुर्थः, एते चत्वारोऽपि भङ्गा उद्गमपदममुञ्चता लब्धाः, एवमुत्पादनापदामोचनेन लभ्यन्ते त्रय, एषणापदामोचनेन द्वौ, परिकर्मणापरिहरणापदयोरेकः। दश त्रिकसंयोगा इमे—सांभोगिकः सांभोगिकेन सममुद्गमेनोत्पादनया एषणया च शुद्धमुत्पादयतीति प्रथमः, उद्गमेनोत्पादनया च शुद्धमुत्पादयति परिकर्मयति चेति द्वितीयः, उद्गमेनोत्पादनया च शुद्धमुत्पादयति परिहरति चेति तृतीयः, इत्याद्युपयुज्य वक्तव्यम्। एवं पञ्च चतुष्कसंयोगाः, एकः पञ्चकसंयोगश्च वक्तव्यः। एतेषु च षड्विंशतिभङ्गेषु सांभोगिकेन समं शुद्धः, असांभोगिकादिभिः सममसांभोगिकादिविषयं द्व्यादिसंयोगनिष्पन्नं प्रायश्चित्तं तद्यथा—उद्गमनिष्पन्नमुत्पादनानिष्पन्नमित्यादि॥ उक्त उपधिसंयोगः, सम्प्रति श्रुतसंभोगादीनतिदेशत आह—

एवं जहा निसीहे पंचम उद्देसए समक्खाउ। संभोगविही सव्वो, तहेव इहयं पि वत्तव्वो ॥५२॥

३

उ. ५. भा. ५२–५४ ॥१३॥

एवं उक्तेन प्रकारेण यथा निशीथे निशीथाध्ययने पञ्चम उद्देशके सर्वश्रुतादिसंयोगनिष्पन्नं प्रायश्चित्तविषयं संभोगविधिः समाख्यातस्तथैवेहापि वक्तव्यः । स च ग्रन्थगौरवभयान्न शक्यते लिखितुमिति तत एवावधारणीयः ॥ एष च संभोगविधिः पूर्वमस्मिन्नर्धभरते सर्वसंविग्नानामेकरूप आसीत् । पश्चात्कालदोषत इमे सांभोगिका इमे त्वसांभोगिका इति प्रवृत्तम् । किं कारणमिति चेदत आह–

अगडे भाउय-तिल-तंदुल य सरक्खे य गोणि असिवे य । अविणठे संभोगे सव्वे संभोइया आसी ॥५३॥

पूर्वमविनष्टे संभोगे सर्वे संविग्नाः सांभोगिका आसीरन्, पश्चात्तु कालवैगुण्यतः सांभोगिकासांभोगिकविभागः । तत्र दृष्टान्तोऽवटो गाथायां जातावेकवचनमेवमुत्तरत्रापि १ तथा द्वौ भ्रातरौ २ तिलाः ३ तन्दुलाः ४ सरजस्काः ५ गोवर्गश्चाशिवविषयः ६ ॥ तत्रावटदृष्टान्तभावनार्थमाह–

आगंतु-तदुत्थेण व दोसेण विणट्ठे कूवे तो पुच्छा । कउ आणीयं उदयं अविणट्ठे नासि सा पुच्छा ॥५४॥

एगस्स नगरस्स एक्कीए दिसाए बहवे महुरोदगा कूवा । तत्थ केइ कूवा आगंतुगेण तया विसाइणा दोसेण केई तदुत्थेण खारलोणविसपाणियसिरासंभवरूवेण विणठा । तत्थ केसु वि कूवेसु पाणियं पिज्जमाणं कुट्ठाइणा सरीरसंदूसणकरं हवइ, केई जीवंतकरा भवंति, केइ ण्हाणाय मणाइसु अविरुद्धा, केइ ण्हाणाइसु विरुद्धा, तत्थ बहुजणो एयद्दोसदुठे ते नाउं आणिए पाणिए पुच्छइ, कउ आणियं । तत्थ जइ निद्दोसं तो परिभुंजंति, अह सदोसं तो वज्जंति । तत्थ वि जइ जाणं तेण सदोसमाणियं, ताहे सो तओ फेडिज्जइ तज्जिज्जइ य । अह अयाणं तेणमाणियं तो वारिज्जइ मा पुणो आणिज्जासि ।

व्य. सू. १९ ॥१४॥ अक्षरगमनिका त्वेवम्—आगन्तुकेन तदुत्थेन वा दोषेण कूपे कूपसंघाते विनष्टे सति ततस्तदनन्तरं यतस्ततो वा समानीते उदके लोकस्य पृच्छा प्रावर्तत, कुत आनीतमिदमुदकमिति। अविनष्टे कूपसंघाते नासीत् सा पृच्छा। एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः—अविनष्टे संभोगे न सांभोगिकपरीक्षा आसीत्; अधुना दुःखमानुभावतः केचित् चारित्रशरीरोत्तरगुणदूषका अभवन्, केचित् चारित्रजीवितव्यपरोपकाः, केचित् संस्पर्शपरिभोगिनः, केचित् संस्पर्शतोऽपि विवर्जिताः; ततः परीक्षा (१)॥ अधुना भ्रातृदृष्टान्तमाह—

भोइकुलसेवि भाउय दुस्सीलेगे तु जायतो पुच्छा। एमेव सेसएसु वि होइ विभासा तिलाईसु ॥५५॥

द्वौ भ्रातरौ भोजिकुलसेवकौ राजकुले अभ्यर्हितसेवकौ सर्वत्रावारितप्रसरौ, तयोः कनिष्ठोऽन्तःपुरे कृतानाचारो जातस्ततो राज्ञा प्रवेशो निवारितः। ज्येष्ठोऽपि च राज्ञोऽकथिते प्रवेशं न लभते, प्रतिहारेण तु कथिते राज्ञा पृच्छ्यते, क आगतो ज्येष्ठः कनिष्ठो वा, तत्र ज्येष्ठ इति कथिते स प्रवेश्यते। इयं तु पृच्छा पूर्वं नासीत्। कालक्रमेण त्वेकस्मिन् कनिष्ठे दुःशीले जाते प्रावर्तत। उपनयभावना प्राग्वत् (२)॥ तिलादिदृष्टान्तानाह—एमेवेत्यादि, एवमेवानेनैव प्रकारेण शेषेष्वपि तिलादिषु दृष्टान्तेषु भवति विभाषा व्याख्यानं कर्तव्यम्। तच्चेदम्। पूर्वं सर्वेष्वपि आपणेषु अपूतिकास्तिला अदुष्टजन्मानस्तन्दुला विक्रयाय प्रसार्यन्ते स्म। कालदोषत एकेन वणिजा निकृतिबहुलेन पूतिकास्तिलाः प्रसारिताः। अपरेण तु दुष्टजन्मानस्तन्दुलास्ततो लोकस्य पृच्छा प्रावर्तत, कीदृशास्तवापणे तन्दुलाः। कीदृशा वा तिला इति पूर्वं नासीत्। उपनयः प्राग्वत् (३-४)॥ तथा एकस्मिन्नगरे एकस्यां दिशि बहूनि देवकुलानि तेषु सर्वेषु सरजस्का वसन्ति सुशीलास्तान् सर्वानपि भूयान् जनो निर्विशेषं पूजयति,

पश्चात्केषुचित् देवकुलेषु दुःशीला जातास्ततो निमन्त्रणवेलायां पृच्छा प्रवृत्ता कतमान्निमन्त्रयामि, पूर्वं त्वेवंरूपा पृच्छा नासीत् । उपनयः प्राग्वत् (५)॥ तथा एकस्मिन् ग्रामे महान् गोवर्गः । स कदाचिदशिवेन गृहीतस्ततस्तस्मात् ग्रामादानीतासु गोषु लोकस्य पृच्छा अभवत् कुतो ग्रामादानीता कस्य वा गोवर्गस्येयमिति, पूर्वं तु नासीत् (६)॥ एवमत्रापि विनष्टे संभोगे संभोगिकः परीक्ष्य संभोज्यते । तथा चाह–

साहम्मिय वइधम्मिय निघरिसभाणे तहेव कूवे य । गावी पुक्खरिणीया नीयल्लग सेव आगमणे ॥५६॥

सधर्मता समानशीलधर्मता तां सम्यक्परीक्षया ज्ञात्वा संभुञ्जते, विधर्मता विगतधर्मशीलता तां ज्ञात्वा परिवर्जयंति । यथा सुवर्णं निघर्षे निकषोपले परीक्ष्य यदि युक्तं ज्ञायते ततः प्रतिगृह्यते, अन्यथा तु परित्यज्यते । एवमज्ञातशीलोऽपि भाजनेन परीक्षणीयः । यदि भाजनस्य तलमघृष्टमुपकरणं वा विधिना सीवितं तत आलएण विहारेणमित्यादिवचनतः साधर्मिको ज्ञेयः शेषस्तु वैधर्मिकः । यथा वा कूपे यदि वा गोषु यथा वा पुष्करिणी यथा यो निजकस्य भ्रातुः सेवकस्यागमने परीक्ष्य तथात्रापि परीक्ष्य च संभोगविसंभोगौ । उक्तः सप्रपञ्चः संभोगः । सम्प्रति येनाधिकारस्तमभिधित्सुरिदमाह–

एएसिं कयरेणं संभोगेण तु होइ संभोगी । समणाणं समणीतो भण्णइ अणुपालणाए ओ ॥५७॥

एतेषामनन्तरोदितानां संभोगानां मध्ये कतरेण संभोगेण संभोगिन्यः श्रमणानां श्रमण्यो भवन्ति । सूरिराह–भण्यते अनुपालनया अनुपालनारूपेण संभोगेन (संभोगः) । तदेवमुक्तसंभोगे साम्प्रतमालोचनाविधिमाह–

आलोयणा सपक्खे परपक्खे चउगुरुं च आणादी । भिन्नकहादि विराहण दट्ठूण व भावसंबंधो ॥५८॥

व्य. सू. १९ ॥१५॥

आलोचना सपक्षे दातव्या। तद्यथा—निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थस्य पुरत आलोचयति निर्ग्रन्थी निग्रन्थ्याः पुरतो, यदि पुनर्विपक्ष आलोचयति यथा निर्ग्रंथो निर्ग्रन्थ्याः पुरतो, निर्ग्रन्थी वा निर्ग्रन्थस्य, तदा प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकं। न केवलं प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकं किन्त्वाज्ञादयश्च दोषाश्चशब्दो भिन्नक्रमः। स च तथैव योजितः कस्मादेवमत आह—'भिन्नकहादि' इत्यादि चतुर्थव्रतातिचारमालोचयन्त्याः संयत्या भिन्नकथादोषो भवति। चतुर्थव्रतातिचारकथनस्तस्याः कदाचिदालोचनाधारस्य भावभेदो भवतीत्यर्थः। आदिशब्दात् धृष्टीभूता सा याञ्चामपि कुर्यादिति परिग्रहः। एवं सति शीलविराधना। 'दट्ठूण व भावसंबंधो' दृष्टिविकारेण मुखविकारेण वा स वा सा वा भावं दृष्ट्वा मामिच्छतीति अभिप्रायं ज्ञात्वा सम्बन्धो घटना स्यात्॥ एतदेव व्याख्यानयति—

मूलगुणेसु चउत्थे विगडज्जंते विराहणा हुज्जा। निच्छक्क दिट्ठिमुहरागतो य भावं वियाणंति ॥५९॥

मूलगुणेषु मध्ये चतुर्थे मूलगुणातिचारे विकटयमाने आलोच्यमाने विराधना शीलस्य भिन्नकथादिना प्रागुक्तस्वरूपेण भवति। तथा निच्छक्का धृष्टा सती याञ्चां कुर्यात्, तथा दृष्टिरागतो मुखरागतो वा परस्य भावं विजानीतो यथा मामेष एषा वा इच्छतीति ततो घटना स्यात्। न केवलमेते विपक्षे आलोचनायां दोषाः किन्त्विमेऽपि तानेवाह—

अप्पच्चय निब्भयया पेल्लणया जइपगासणे दोसा। वयणी वि होइ गम्मा नियए दोसे पगासंति ॥६०॥
वंदंत वा उठे वा गच्छो तह लहुसगत्तणाणगणे। विगडिंत पंजलिउडं दट्ठूणुड्डाह कुवियट्टू ॥६१॥

यतेः संयत्याः पुरतः प्रकाशने आलोचनायामिमे दोषाः। तद्यथा—अप्रत्ययः किमेषा वराकी जानातीत्यवज्ञातो

उ. ५ भा. ५९-६४ ॥१५॥

यत्किमपि सा प्रायश्चित्तं ददाति तत्र विश्वासाभावः । तथा भूयोऽपराधकरणे गुरुर्गरीयांसं दण्डं दास्यतीति महत्याशंका संयतीनां तु पुरुषस्य न भयमिति निर्भयता तद्भावाच्च भूयो भूयोऽपराधकरणप्रवृत्तिः । तथा पेल्लणयेति यदि महत् प्रायश्चित्तं ददाति ततः संयतो ब्रूते–न भवत्येतत्प्रायश्चित्तं किन्त्विदमित्येवं प्रायश्चित्तस्य प्रेरणा ॥ तथा व्रतिन्यपि यदि संयतस्य पुरत आलोचयति

१८ ततः सा निजकान् दोषान् प्रकाशयन्ती गम्या भवति । यथा एकवारं तावदिदमाचरितं, भूयोऽपि सम्प्रति मया सह समाचर्यतां पश्चात्प्रायश्चित्तं दास्यते इति । द्वितीयगाथा सम्प्रदायात् व्याख्येया । यद्येवं तर्हि कथं पूर्वमार्यिकाः च्छेदश्रुतमधीयेरन्, कथं वालोचनां दद्युरुत्तरमाह–

ततो जाव अज्जरक्खिय आगमववहारिणो वियाणित्ता । न भविस्सति दोसोत्ति तो वायंती उ च्छेदसुयं ॥६२॥

२२ यावदार्यरक्षितास्तावदागमव्यवहारिणोऽभूवन् । ते चागमव्यवहारबलेन विज्ञाय यथा एतस्याश्छेदश्रुतवाचनायां दोषो न भविष्यतीति संयतीमपि च्छेदश्रुतं वाचयन्ति स्म ॥

आरेणागमराहिया मा विद्दाहिंति तो न वाएंति । तेण कहं कुव्वंतं सोहिं तु अयाणमाणीतो ॥६३॥

आर्यरक्षितादारात् आगमरहितास्ततस्ते मा च्छेदश्रुताध्ययनतः संयत्यो विद्रास्यन्ति विनक्ष्यन्तीति हेतोच्छेदश्रुतानि

२६ संयतीर्न वाचयन्तीति अत्राह–तेन श्रुताध्ययनाभावेन कथं ताः संयत्योऽजानानाः शोधिं कुर्वन्तु । अत्राचार्य आह–

तो जाव अज्जरक्खिय सट्ठाणे पगासयंसु वइणीतो । असतीए विवक्खंमि वि एमेव य होंति समणा वि ॥६४॥

यतः पूर्वमागमव्यवहारिणः स्युः च्छेदश्रुतं च संयत्योऽधीयेरन् ततो यावदार्यरक्षितास्तावत् व्रतिन्यः स्वस्थाने स्वपक्षे

व्य. सू. १९ ॥१६॥

संयतीनां प्रकाशने प्रकाशनामकार्षुः । स्वपक्षाभावेऽपि विपक्षेऽप्यालोचितवत्यः श्रमण्यः । एवमेव श्रमणा अपि भवन्ति ज्ञातव्याः किमुक्तं भवति ? श्रमणा अपि सपक्षे आलोचितवन्तः । तदलाभे विपक्षेऽपि श्रमणीनां पार्श्वे इत्यर्थः दोषाभावात्, आगमव्यवहारव्यवहारिभिर्हि दोषाभावमवबुध्य च्छेदश्रुतवाचना संयतीनां दत्ता नान्यथेति, आर्यरक्षितादारतः पुनः श्रमणानामेव समीपे आलोचयंति श्रमण्योऽपि श्रमणानामागमव्यवहारच्छेदाद् । अत्रैव परमतमाशंक्य दूषयति ॥

मेहुणवज्जं आरेण केइ समणेसु ता पगासंति । तं न जुज्जइ जम्हा लहुसगदोसा सपक्खे वि ॥९८॥

आर्यरक्षितादारतः श्रमणेषु श्रमणानां पार्श्वे ताः श्रमण्यः प्रकाशयन्त्यालोचयन्ति मैथुनवर्जं, मैथुनं पुनः श्रमण्यः श्रमणीनामेव सकाशे आलोचयन्ति इति केचिद् व्याचक्षते, तत्तु न युज्यते यस्माल्लघुस्वकदोषाः सपक्षेऽपि किमुक्तं भवति ? श्रमण्योऽपि स्वकलघुदोषतस्तुच्छत्वरूपस्वकदोषपरिश्रावित्वं कुर्युः परिभवं वा समुत्पादयेयुः । तस्मान्मैथुनमपि श्रमणानामेवान्तिके विकटनीयम् ।

असती कडजोगी पुण मुत्तूणं संकियाइं ठाणाइं । आइण्णे धुवकम्मिय तरुणी थेरस्स दिट्ठिपहे ॥९९॥

आर्यरक्षितकालेऽपि यदि संयत्या मूलगुणापराध आलोचयितव्यस्तर्हि संयत्याः सकाशे आलोच्यते । तस्यासति अभावे यः कृतयोगी सूत्रतोऽर्थतश्च च्छेदग्रन्थधरः स्थविरस्तस्य समीपे आलोचयति । नवरं शङ्कितानि स्थानानि वक्ष्यमाणानि शून्यगृहादीनि मुक्त्वा किन्त्वाचीर्णे उचिते प्रदेशे आलोचयितव्यम् । यत्र ध्रुवकर्मिको दृष्टिपथे वर्तते दृष्ट्या पश्यति, न तु शृणोति, तत्र जवनिकान्तरिता आलोचयति । तरुणी थेरस्सेत्येष तृतीयभङ्ग उपात्तः । स च शेषभङ्गानां त्रयाणामप्युपलक्षणं ते चेमे

उ. ५. भा. स्थविरा स्थविरस्यालोचयति । स्थविरा तरुणस्यालोचयति । तरुणी स्थविरस्यालोचयति । तरुणी तरुणस्य ॥ यदुक्तं मुक्त्वा
६५–६९ शङ्कितानि स्थानानि, सम्प्रति तान्येवोपदर्शयति–
॥१६॥

सुण्णघर देउलज्जाणरण्णपत्थण्णुवस्सयस्संतो । एयविवज्जे ठायंति तिण्णि चउरो ह्वा पञ्च ॥६७॥

१८ शून्यगृहं देवकुलं उद्यानमरण्यं प्रच्छन्नं च स्थानं तथा उपाश्रयस्यान्तर्मध्ये एतद्विवर्जे एतद्विरहिते प्रदेशे आलोचना निमित्तं तिष्ठन्ति । ते च जघन्यतस्त्रयो यदि वा चत्वारोऽथवा पञ्च । ते च त्रिप्रभृतयो वक्ष्यमाणभङ्गकानुसारेण प्रतिपत्तव्याः । भङ्गकानेवाह–

थेरतरुणेसु भंगा चउरो सव्वत्थ परिहरेदिट्ठिं ॥ दोण्हं पुण तरुणाणं थेरे थेरी य पच्चुरसं ॥६८॥

२२ स्थविरतरुणेषु भङ्गाश्चत्वारस्ते च प्रागेवोपदर्शिताः । स्थविरः स्थविरस्यालोचयतीत्यादि । तत्र यदि जवनिकाया अवकाशो नास्ति ततः सर्वत्र चतुर्ष्वपि भङ्गेषु दृष्टिं परिहरेत् । भूमिगतदृष्टिका सती आलोचयेत् । यथा आलोचनार्हः शृणोति, तत्र चतुर्थभङ्गे द्वयोस्तरुणयोः स्थविरः स्थविरा च प्रत्युरसमिति प्रत्यासन्नौ सहायौ दीयेते, येन परस्परं तौ दृष्टिं न बध्नीतो नापि मुखविकारं कुरुतः । एवमस्मिन् चतुर्थे भङ्गे चत्वारो भवन्ति ॥

२६ थेरो पुण असहायो निग्गंथी थेरिया वि ससहाया । सरिसवयं च विवज्जे असती पंचमं कुज्जा ॥६९॥

तृतीयभङ्गे पुनः स्थविरोऽसहायोऽपि भवतु, तरुण्याः पुनः स्थविरा सहाया दीयते । द्वितीयभङ्गे निर्ग्रन्थी स्थविरापि ससहाया कर्तव्या । तरुणस्यालोचनार्हस्य सहायोऽस्तु वा न वा न कश्चिद्दोषः । एवं च तृतीये द्वितीये च भङ्गे त्रयो जना

व्य. सू. भवन्ति। तथा सदृशवयो नियमतः सहायानां विवर्जयेत् तदसंभवे सदृशवया अपि भवेत्। तत्र प्रथमभङ्गे चतुर्थभङ्गे वा सदृश-
१९ वयः सहायसंभवे पञ्चमे क्षुल्लकं क्षुल्लकां वा पटुकां कुर्यात् ॥
॥१७॥

ईसिं अण्णोयत्ता ठिया (ठविया) उ आलोयए विवक्खंमि। सारिपक्खे उक्कुडुओ पंजलिविट्ठो वणुण्णातो ॥७०॥

विपक्षे श्रमणस्य समीपे श्रमणी आलोचयति। ईषदवनता ऊर्ध्वस्थिता। सादृशपक्षे पुनः श्रमणः श्रमणस्य पार्श्वे पुनरुत्कुटुकः कृतप्राञ्जलिरालोचयति। अथ सोऽर्शोव्याधिपीडितः ततोऽनुज्ञापनां कृत्वा अनुज्ञातः सन् निषद्यायामुप-विष्ट आलोचयति ॥

दिट्ठीए होंति गुरुगा सविकाराउ सरन्ति सा भणिया। तस्स विवड्ढिते रागे तिगिच्छ जयणाए कायव्वा ॥७१॥

यो दृष्ट्या दृष्टिं बध्नाति, तस्य दृष्टौ सविकारायां भवन्ति प्रायश्चित्ततया चत्वारो गुरुकाः, तत्र ये ते द्वितीयका दत्तास्ते यदि एकतरं सविकारं पश्यन्ति तत आलोचनातोऽपसारयन्ति यथाऽपसरतापसरत यूयं, न किमप्यालोचनया प्रयोजनमिति। अथ सा निर्ग्रन्थी स्वभावत एवोरालशरीरा सविकारा दृष्ट्वा अपसरेति भणिता सती अपसृता तथापि तस्यालोचनाचार्यस्य यदि तस्या उपरि विवर्द्धितो रागस्तर्हि तस्मिन् सति यतनया चिकित्सा कर्तव्या। तामेव यतनामाह—

अण्णेहिं पगारेहिं जाहे नियत्तेउ सो न तीरति उ। घेत्तूणाभरणाइ तिगिच्छ जयणाए कायव्वा ॥७२॥

यदा अन्यैः प्रकारैस्तं भावं निवर्तयितुं न शक्नोति तदा तस्याः संयत्या आभरणानि वस्त्राणि गृहीत्वा यतनया चिकित्सा कर्तव्या। एनामेवाह—

उ. ५. भा. ७०-७५ ॥१७॥ जारिसासिवएहिं ठिया तारिसएहिं तमस्सती वरिया। संभलि विणोयकेयण वेलयणं चिहुरगंडेहिं ॥७३॥

यादृशैः सिवयैर्वस्त्रैः प्रावृतैः सा संयती उपविष्टा दृष्टा तादृशैर्वस्त्रैस्तमो ऽन्धकारमस्या अस्तीति तमस्विनी रात्रिस्तस्यां तरुणसाधुर्वरितः प्रावृत्तः क्रियते। ततः संभलिति दूती प्रेष्यते। ततो विनाविनृको नरविहीनो यत्र को निवासो गृहं इत्यर्थः, तत्र केतनं संकेतनं सङ्केतो दीयते, दत्वा च स तत्र स्थितस्तावत्तिष्ठति, यावत् स तरुणसाधुः संयतीनेपथ्योपेत आगच्छति, तस्मिन्नागते चिहुरेषु केशेषु गंडयोश्च विलपनं क्रीडनं करोति, तत्र यद्येतावता शुक्रनिपातस्तिष्ठति, तर्हि सुंदरं, अथ न तिष्ठति तर्हि स संयतीनेपथ्योऽपसार्यंते। प्रकारान्तरमारभ्यते। तदेव प्रकारान्तरमाह-

अहवा वि सिद्धपुत्तिं पुव्वं गमेऊण तीय सिवएहि। आवरिय कालियाए सुण्णागारादि संमेला ॥७४॥

अथवेति प्रकारान्तरद्योतने पूर्वं सिद्धपुत्रीं गमयित्वा तस्याः संयत्याः सिवयैरावृत्य कालिकायां रात्रौ शून्यगृहादिषु तया सह तस्य संमेलः सङ्गमः कर्तव्यः। सम्प्रति यादृशा उत्सर्गत आलोचनार्हास्तादृशानभिधित्सुराह-

गीयत्था कयकरणा पोढा, परिणामिया य गंभीरा। चिरदिक्खिया य बुड्ढा जईण आलोयणा जोगा ॥७५॥

गीतार्थाः सूत्रार्थतदुभयनिष्णातत्वात्, कृतकरणा अनेकवारमालोचनायां सहायीभवनात्, प्रौढाः समर्थाः सूत्रतोऽर्थतश्च प्रायश्चित्तदाने पश्चात्कर्तुमशक्यत्वात्, परिणामिका नापरिणामिका अतिपरिणामिका वा, गंभीरा महत्यप्यालोचकस्य दोषे श्रुते अपरिश्राविणः, चिरदीक्षिताः प्रभूतकं प्रव्रजिता, वृद्धाः श्रुतेन पर्यायेण वयसा च महान्त, एवंभूता यतीनां साधूनामुपलक्षणमेतत् संयतीनां वालोचनायोग्याः। सूत्रम्-

व्य. सू. २० ॥१८॥

२० जे निग्गन्था य निग्गन्थीओ य संभोइया सिया, नो ण्हं कप्पइ अन्नमन्नेणं वेयावच्चं कारवेत्तए। अत्थि या इत्थ ण्हं केइ वेयावच्चकरे, कप्पइ ण्हं तेणं वेयावच्चं करावेत्तए; नत्थि याइ ण्हं केइ वेयावच्चकरे, एव ण्हं कप्पइ अन्नमन्नेणं वेयावच्चं कारवेत्तए।

ये निर्ग्रन्था निर्ग्रन्थ्यश्च सांभोगिकास्तेषां नो, ण्हमिति वाक्यालङ्कारे, कल्पते अन्योन्यस्य वैयावृत्त्यं कारयितुं, अस्ति कश्चित वैयावृत्यकरस्ततः कल्पते तं वैयावृत्त्यं कारयितुं, नास्ति क्वचित् वैयावृत्त्यकरः एवं सति कल्पते अन्योन्यस्य वैयावृत्यं कारयितुमिति सूत्रसंक्षेपार्थः ॥ अधुना भाष्यविस्तरः-

आलोयणाए दोसा वेयावच्चे वि हुंति तह चेव। नवरं पुण णाणत्तं, बितियपदे होइ कायव्वं ॥७६॥

ये एव विपक्षे आलोचयतां दोषा उक्ताः परस्परं वैयावृत्येऽपि वैयावृत्यकरणेऽपि त एव दोषा भवन्ति। ये चाभ्यधिकास्तेऽनन्तरगाथायां वक्ष्यन्ते, नवरं पुनर्नानात्वं द्वीतीयपदे अपवादपदे भवति कर्तव्यं। तत्राभ्यधिकान् अभिधित्सुराह-

उउभयमाणसुदेहिं देहसहावाणुलोमभुज्जेहिं। कढिणहिययाण वि मणं वंकंत अचिरेण कइयविया ॥७७॥

ऋतौ ऋतौ यैर्भज्यमानैः सेव्यमानैर्भज सेवायामिति वचनात् सुखं जन्यते तानि ऋतुभज्यमानसुखानि तैस्तथा देहः शरीरं तस्य स्वो भावः स्वरूपं देहस्वभावस्यानुलोमान्यनुकूलानि यानि तैर्वैयावृत्त्यं कुर्वत्यः संयत्यो ये संयतीभिरानीतं भुञ्जते तेषां कठिनहृदयानामपि धृतिबलिष्टानामपि संयमात्मनोऽचिरेण कालेण वक्तव्यंति बा(व्या)धयन्तीत्यर्थः। कथंभूता इत्याह-केतविक्यः

कैतवेन कपटेनान्यन्मनस्यन्यद्वाचि इत्यादिलक्षणेन निवृत्ताः कैतविकयः, सम्प्रति द्वितीयपदे विपक्षेऽपि वैयावृत्त्ये करणे युक्तिमुपन्यस्यति ॥

जहा चेव य बितियपदे लभंति आलोयणं तु जयणाए। एमेव य बिइयपदे वेयावच्चं तु अण्णोण्णं ॥७८॥

यथा चैव द्वितीयपदेऽपवादपदे विपक्षेपि यतनया संयत्यः श्रमणानां पार्श्वे आलोचनां ददति। एवमेव द्वितीयपदेऽपि अन्योन्यस्मिन् परस्परवैयावृत्यमपि कुर्वन्ति। तदेव द्वितीयपदमाह-

भिक्खू मयण च्छेवग एएहिं गणो उ होज्ज आवण्णो। वायपराइउ वा से संखडिकरणं च विच्छिण्णं ॥७९॥

भिक्षूपासकः कोऽपि विषमिश्रं भोजनं ददाति, मदनं मदनकोद्रवकूरं वा प्रतिलाभयेत्। च्छेवगत्ति मारिर्वा सकलस्यापि साधुगणस्योपस्थिता एतैः कारणैर्गण आपन्नो विपन्नो भवति। तत्र प्रथमतो भिक्षूपासकस्य प्रतिनिविष्टस्य विषमिश्रभोजन-दानं भावयति। कोऽप्युपासको भिक्षूपासको बहुजनमध्ये वादे पराजितस्ततः स प्रतिनिविष्टो जातः। स च कैतवेनाचार्याणां समीपे सम्यगुपस्थितः कथय मे भगवन्नार्हतं धर्ममाचार्येण कथितस्ततः स कैतवेन ब्रूते। अद्यप्रभृति ममार्हतो धर्मो मया युष्म-त्समीपे गृहीत एवमुक्त्वा आचार्यान् विज्ञपयति। यथा मया भिक्षूणामर्थाय विस्तीर्णं संखडिकरणं कृतं प्रभूतं परमान्नमुप-स्कृतं कारितमित्यर्थः। तन्मा असंयतास्ते भुञ्जीरन्निति साधूनां प्रयच्छामि। अनुगृहीत मां यूयमिति॥ एवमुक्ते साधव-श्चिन्तयन्ति-सत्यमेतत् यदेवं ब्रूते ततो गृह्णीम इति। ततस्तेषु गतेषु तस्मिन् परमान्ने विषं क्षिप्तं साधूनां पर्याप्तं दत्तं। तच्च साधुभिराहारितं तेन सर्वे पतिता (यदि वा तत्प्रदत्तं) यत्प्रदत्तं मदनकोद्रवकूरं भुक्त्वा पतिताः एतदेवाह-

कतिवयधम्मकहाए आउट्टो वेति भिक्खुगाणट्ठा। परमन्नमुवक्खडियं मा जाउ असंजओत्ति मुहाइं ॥८०॥
तं कुणह णुग्गहं मे साहुजोग्गेण एसणिज्जेण्णं। पडिलाभणा विसेणं पडिया पडिती य सव्वेसिं ॥८१॥

कैतवेन धर्मकथायां कथितायामावृत्तो ब्रूते मया भिक्षुकाणामर्थाय परमान्नमुपस्कृतं कारितं तन्मा असंयतमुखानि यातु तस्मात् कुरुत मे साधुयोग्येनैषणीयेनानुग्रहमेवमुक्ते गतेषु साधुषु तेन पापीयसा बिषेण विषमिश्रेण परमान्नेन प्रतिलाभना कृता यदि वा मदनकोद्रवकूरेण सा वसत्यागतानां साधूनां मुखेषु पतिता ततः सर्वेषां साधूनां पतितिर्मरणमभूत्।

आयंबिलखमगासइ लद्धाण चरंतएण उ विसेण। बिइयपदे जयणाए कुणमाणि इमाउ निद्दोसा ॥८२॥

न च तत्र कोऽपि क्षपक आचाम्लो वा आसीत् यो विषादुद्धरति ततः क्षपकानामाचामाम्लानां वासत्यभावे तेषां च साधूनां चरता संचरिष्णुना विषेण लब्धानां मृतानामित्यर्थः। मार्या वा समुपस्थितया मृतानां द्वितीयपदे इयं संयती यतनया वैयावृत्त्यं कुर्वाणा निर्दोषा। कीदृशी पुनर्वैयावृत्त्यकरणे योग्येत्यत आह—

संबंधिणी गीयत्था ववसाया थिरंत्तणे कयकरणा। चिरपव्वइया य बहुस्सुया परिणामिया जाव ॥८३॥
गंभीरा मद्दविया मियवादी अप्पकोउहल्ला य। साहुं गिलाणगं खलु पडिजाग्गति एरिसी अज्जा ॥८४॥

या आर्या ग्लानस्य प्रतिजाग्रमाणस्य भगिन्यादिनात्रकेण सम्बन्धिनी, तथा गीतार्था एषणीयानेषणीयविधौ सम्यक् कुशला तथा व्यवसायिनी (८५), या च स्थिरत्वे वर्तते स्थिरा इत्यर्थः तथा कृतकरणा, चिरपव्वइया (८६), बहुश्रुता (८६), तथा या परिणामिकी (८६), गंभीरा (८७), मार्दविता संजातमार्दवा (८७), मितवादिनी (८७), अल्पकुतूहला (८८),

उ. ५. भा. ८०-८९ ॥१९॥ ईदृशी आर्या गणाभावे ग्लानं खलु प्रतिजागर्ति । सम्प्रति व्यवसायिन्यादि पदानां व्याख्यानार्थमाह-

ववसायी कायव्वे थिरा उ जा संजमम्मि होइ दढा । कयकरणजीए बहुसो वेयावच्चा कया कुसला ॥८५॥

या कर्तव्ये व्यवसायाधिकारिणी नालस्येनोपहता विष्ठति साध्यवसायिनी सा संयमे भवति दृढा सा स्थिरा यया

१८ बहुशो वैयावृत्यानि कृतानि सा कृतकरणा कुशला इत्यर्थः ।

चिरपव्वइय समाणं तिण्हवरिं बहुस्सुया पकप्पधरी । परिणामिय परिणामं जा जाणइ पोग्गलाणं तु ॥८६॥

चिरप्रव्रजिता नाम या तिसृणां समानां वर्षाणामुपरि, या प्रकल्पधरी सा बहुश्रुता, तया पुनः पुद्गलानां विचित्रं परिणामं जानाति सा परिणामिकी ॥

२२ **काउं न उत्तुणई, गंभीरा, मद्दविअ विम्हइया । कज्जे परिम्मियभास मियवादी होइ अज्जा उ ॥८७॥**

या वैयावृत्त्यं कृत्वा न उत्तुणइ गर्वबुद्ध्या न प्रकाशयति सा गंभीरा, मर्दविनी अविस्मयिता, तथा कार्ये परिमितभाषिणी मितवादिनी ।

कक्खंत गुज्झादी न निरक्खे अप्पकोउहल्ला य । एरिसगुणसंपन्ना, साहूकरणे भवे जोग्गा ॥८८॥

२६ या कक्षान्तरे गुह्यादीनि न निरीक्षते सा भवत्यल्पकुतूहला ईदृशगुणसम्पन्ना साधुकरणे साधुवैयावृत्त्यकरणे भवत्यार्या योग्या, सम्प्रति वैयावृत्त्यकरणविधानमाह ।

पडिपुच्छिऊण विज्जे, दुल्लभ दव्वंमि होइ जयणाओ । विसघाई खलु कणगं, निद्दिं जोणीपाहुडे सड्ढे ॥८९॥

व्य. सू. २१ ॥२०॥ प्रतिपृच्छय वैद्यान् यदि दुर्लभद्रव्येण प्रयोजनं जातं, ततस्तस्मिन् उत्पाद्ये भवति वक्ष्यमाणा यतना तामेवाह–विसघाई इत्यादि विषघाति खलु कनकं विषेण चोपहताः साधवस्तिष्ठन्ति । ततः सुवर्णेन प्रयोजनं जातं । तत्र यदि ज्ञानमयेन निधिर्निखातो ज्ञायते । तर्हि तमुत्खन्य यावता प्रयोजनं तावद्गृह्णाति, शेषं तथैव स्थापयति । अथ निधिपरिज्ञानं नास्ति, तर्हि योनिप्राभृतोक्तेन प्रकारेणोत्पादयेत् । अथ योनिप्राभृतमपि नास्ति तर्हि श्राद्धान् श्रावकान् याचते ॥

असतीए अण्णलिंगं तं पि जयणाए होइ कायव्वं । गहणे पण्णवणे वा, आगाढे हंसमादीवि ॥९०॥

अथ श्राद्धा अपि तादृशा न सन्ति, ये सुवर्णं याचितं ददति, ततस्तेषां श्राद्धानामसति अभावे आत्मना ग्रहणाय प्रज्ञापनाय च तत्रान्यदर्चितं लिंगं तदपि यतनया कर्तव्यं । सा चेयं पूर्वमगारस्त्रीलिङ्गेनोत्पादयति । तथाप्यनुत्पत्तावर्चितलिङ्गेन तेनाप्युत्पादनाशक्तौ हंसादि वा यन्त्रमयं कृत्वा तेनोत्पादयेत् । यथा कोक्कासो यंत्रमयान् कापोतान् कृत्वा शालिमुत्पादितवान् । एवं तावन्निर्ग्रन्थी निर्ग्रन्थस्य वैयावृत्त्यं करोत्येवं संयतोऽपि संयत्या ग्लानाया वैयावृत्त्यं करोति–

२१–निग्गन्थं च णं राओ वा वियाले वा दिहपट्ठो लूसेज्जा; इत्थी वा पुरिसस्स ओमावेज्जा पुरिसो वा इत्थीए ओमावेज्जा । एवं से कप्पइ, एवं से चिट्ठइ, परिहारं च से न पाउणइ–एस कप्पे थेरकप्पियाणं एवं से नो कप्पइ, एवं से नो चिट्ठइ, परिहारं च नो पाउणइ–एस कप्पे जिणकप्पियाणं–त्ति बेमि ॥ ववहारस्स पञ्चमो उद्देसओ समत्तो ॥

अस्य सूत्र सम्बन्धप्रतिपाद-नार्थमाह-

पडिसिद्धमणुण्णायं वेयावच्चं इमं खलु दुपक्खे । स चेवय समणुण्णा, इहंपि कप्पेसु नाणत्तं ॥९१॥

अनन्तरसूत्रे विपक्षे वैयावृत्त्यकरणं प्रतिषिद्धं । तच्चेदम्-वैयावृत्त्यं खलु पुनर्द्विपक्षे परपक्षे चेत्यर्थः । सूत्रेणैवानुज्ञानात् । अत्थियाइंण्ह केई वेयावच्चकरे कप्पतिण्हं वेयावच्चं करावित्तए इति वचनात् । सा च समनुज्ञा वैयावृत्त्य समनुज्ञा इहापि अस्मिन्नपि सूत्रेऽभिधीयते । केवलं कल्पयोर्नानात्वमधिकमित्येष सूत्रसम्बन्धः । पुनः प्रकारान्तरेण सम्बन्धमाह-

अत्थेण व आगाढं, भणिउ इहमवि या होइ आगाढं । अहवा अतिप्पसत्तं तेण निवारेइ जिणकप्पे ॥९२॥

वा शब्दः पक्षान्तरद्योतने पूर्वसूत्रेऽर्थेऽनागाढं भणितं सूचितं, तथा चागाढे प्रयोजने समुत्पन्ने संयती संयतस्यवैयावृत्त्यं कुर्वती समनुज्ञाता नान्यथा, । इहपि च भवत्यागाढं प्रयोजनमधिकृत्य वैयावृत्त्यकरणमिति सम्बन्धः । अथवातिप्रसक्तं खलु वैयावृत्त्यकरणं, तेन जिनकल्पे निवारयति ॥

सुत्तम्मि कढियम्मि वोच्चत्थ करेंति चउगुरू होंति । आणादिणो य दोसा विराहणा जा भणिय पुव्विं ॥९३॥

सर्वत्रापि सूत्रे कर्षिते उच्चारिते सति सम्बन्धः । तथा श्रमणैः श्रमणस्य वैयावृत्त्यं कर्तव्यं, श्रमणीभिः श्रमण्या यदि पुनर्विपर्यासं करोति, तर्हि विपर्यासं कुर्वति प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका, न केवलं प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्चाज्ञानवस्थामिथ्यात्वविराधनारूपाश्च दोषास्तथा या पूर्वं वैयावृत्त्यसूत्रे भणिता विराधना शीलविराधना सा अत्रापि द्रष्टव्या । सुत्तंमि कढियंमीत्येतदेव प्रपञ्चयति-

व्य. सू. २१ ॥२१॥

संबंधो दरिसिज्जइ उस्सुतो खलु न विज्जते अत्थो। उच्चारितछिण्णपदे विग्गहिए चेव अत्थो उ ॥९४॥

सूत्रे उच्चारिते सति सम्बन्धोऽनन्तरसूत्रादिभिः सह दर्शते यतः सम्बन्धोऽर्थतो भवति। वर्णानां स्वतः सम्बन्धाभावात्। स चार्थः खलु उत्सूत्रः सूत्ररहितो न विद्यते, सम्बन्धे चोपदर्शिते उच्चारितसूत्रस्य च्छिन्नानि पदानि कर्तव्यानि, पदच्छेदो विधातव्य इत्यर्थः। ततो यानि पदानि विग्रहभाञ्जि तेषु विग्रह उपदर्शनीयः। विग्रहीते च सूत्रतोऽर्थो व्याख्येयः।

अक्खेवो पुण कीरइ, कत्थइ विणा वि तस्सिद्धी। जत्थ अवायनिदरिसणं एसेव उ होइ अक्खेवो ॥९५॥

आक्षेपः पुनः क्वचित् क्रियते। यथा किं कारणं परपक्षे वैयावृत्त्यं न क्रियते। कुत्रचित्पुनर्विनाप्याक्षेपं तत्सिद्धिराक्षेप-सिद्धिः। कथमित्याह—यत्रापायनिदर्शनमपायप्रकटनमेष एव भवत्याक्षेपः आक्षेपहेतुकत्वात्। न खल्वाक्षेपसूचामन्तरेणापाय प्रदर्शनं विपक्षे भवतीति परिभावनीयमेतत्संप्रत्याक्षेपप्रसिद्धी एव वैविक्त्येनाह।

किं कारणं न कप्पइ अक्खेवो दोसदरिसणं सिद्धी। लोए वेदे समए विरुद्धसेवादयो नाया ॥९६॥

किं कारणं विपक्षे वैयावृत्त्यं न कल्पते इत्याक्षेपः। विपक्षे दोषदर्शनं सिद्धि प्रसिद्धिः। अत्रार्थे लोके वेदे समये च विरुद्धसेवादयो ज्ञातानि। किमुक्तं भवति ? यथा लोके वेदे समये च विरुद्धसेवायामकल्पिकसेवायां च दोषोपदर्शनं तद-करणेप्रसिद्धिरेवमिहापि विपक्षे वैयावृत्त्यकरणेऽपायदर्शनमेव तदकरणे प्रसिद्धिः।

तम्हा सपक्खकरणे परिहरिया पुव्ववण्णिया दोसा। कप्पे छट्ठुद्देसे, तह चेव इहंपि दठव्वा ॥९७॥

उ. ५. भा. यस्मादेवं विपक्षे वैयावृत्त्यकरणे प्रायश्चित्तादयो दोषास्तस्मात्सपक्षे वैयावृत्त्यं कर्तव्यं। सपक्षवैयावृत्त्यकरणे च ये पूर्व-
९४-१०१ वर्णिता दोषास्ते यथा कल्पाध्ययने षष्ठोद्देशे परिहृतास्तथा चेव इहापि द्रष्टव्याः। अत्र पर प्रश्नमाह–
॥२१॥

चोएती परकरणं, नेच्छामो दोसपरिहरणहेउं। किं पुण भेसज्जगणो घेतव्वो गिलाण रक्खठा ॥९८॥

चोदयति प्रश्नयति शिष्यः परकरणे परपक्षे वैयावृत्त्यकरणं दोषपरिहरणहेतोर्दोषपरिहरणनिमित्तं नेच्छामः। किं पुनः
१८ केवलं भैषज्यगणः औषधसमूहो ग्लानरक्षार्थं गृहीतव्यः। अत्रैव विपक्षे दोषमाह–

पुव्वं तु अग्गहिपहिं दूरा जा ओसहाइं आणंति। तावत्तो उ गिलाणो, दिठंतो दंडियाईहिं ॥९९॥

पूर्वमगृहीतेषु भैषजेषु गाथायां तृतीया सप्तम्यर्थे प्राकृतत्वात्। यावदार्या दूरादौषधान्यानयन्ति, तावत् ग्लानस्य आगा-
२२ ढादि परितापना भवति। तद्भावे च स परमार्थतस्त्यक्तो भवति,। अत्रार्थे च दृष्टान्तो दण्डिकादिभिस्तमेव विभावयिषुराह॥

उवट्ठियंमि संगामे, रण्णो बलसमागमो। एगो वेज्जोत्थ वारेई, न तुब्भे जुद्धकोविया ॥१००॥

घेप्पतुं ओसहाइं वणपट्टामक्खणाणि विविहाणि। सो बेइ अमंगलाइं मा कुणह अणागयं चेव ॥१०१॥

द्वयोर्दण्डिकयोरुपस्थिते सङ्ग्रामे मिलिते च द्वयोर्बले द्वयोरपि राज्ञो वैद्या उपस्थिता। तत्र एको दण्डिको वैद्यानत्र संग्राम-
२६ प्रस्थाने (प्रस्तावे) उपस्थितान् वारयति। न यूयं युद्धकोविदास्ततः किं युष्माभिः संग्रामे कर्तव्यमेवमुक्त ते वैद्याः प्राहुर्यद्यपि न वयं युद्धकोविदास्तथापि प्रहारव्रणितेष्वस्माकं वैद्यक्रियोपयोगिनी तस्माद्वयमागच्छामो गृह्यन्तां चौषधानि व्रणपट्टा विविधानि चानेकप्रकाराणि च म्रक्षणानि। एवमुक्ते स दण्डिको ब्रवीति–मा कुरुतानागतमेवामङ्गलानि तस्मान्निवर्तध्वं यूयमिति।

व्य. सू. २१ ॥२२॥

किं घेत्तव्वं रणे जोग्गं, पुच्छिया इतरेण ते। भणंति वणतिल्लाइं, घयदव्वोसहाणि य ॥१०२॥

इतरेण द्वितीयेन दण्डिकेन ते आत्मीया वैद्याः पृष्टाः। किं रणे संग्रामे योग्यं गृहीतव्यं,। एवमुक्तास्ते भणन्ति। ब्रणसंरोहकानि तैलानि व्रणतैलानि, तथातिजीर्णं घृतं द्रव्यौषधानि च यैरौषधैः संयोजितैस्तैलं घृतं वातिपच्यते। व्रणसंरोहकं चूर्णो वा ब्रणसंरोहणाय भवति तानि द्रव्यौषधानि ततो राज्ञा पुरुषाः सन्दिष्टा यद्वैद्यैरुपदिष्टं तत्सर्वं गृहीतम्।

भग्गसिव्विय संसित्ता वणा वेज्जेहि जस्स। सो पारगो उ संग्गामे, पडिवक्खो विवज्जए ॥१०३॥

ततः संग्रामे वर्त्तमाने यस्य राज्ञो ये पुरुषा मुद्गरादिप्रहारहतास्तेषां प्रहारा वैद्यैरौषधैर्भग्ना ये च व्रणितास्तेषां व्रणाः सीवितास्ते औषधैः संसिक्ता। एवं व्रणिताः प्रहारिता द्वितीय दिवसे युद्धसमर्था जाताः। एवं द्वितीयदिवसे तृतीयदिवसेऽपि कृतम्। एवं स राजा वैद्योपदेशेनौषधसंग्रहतः संग्रामे पारगो अभूत्, प्रतिपक्ष विपर्ययो जित इत्यर्थः। एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः ॥

एवमेवासपेज्जाइ खज्जलेज्जाणि जेसिओ। भेसिज्जाइं सहीणाइं पारगा ते समाहीए ॥१०४॥

एवमेव दण्डिकदृष्टान्तगतेन प्रकारेण येषामाचार्याणां भैषजानि असत्ति अशनरूपाणि, पेयानि पानकरूपाणि, खाद्यानि खादिमरूपाणि, लेह्यानि च स्वादिमानि ते आत्मनो गच्छस्य च समाधेः पारगा भवन्ति। ये पुनरौषधानां न संग्रहीतारस्ते समाधेरपारगाः। प्रकारान्तरेण दण्डिकदृष्टान्तमाह—

अहवा राया दुविहो आयभिसित्तो पराभिसित्तो य। आयभिसित्तो भरहो तस्स उ पुत्तो परेणं तु ॥१०५॥

उ. ५. भा. १०२–१०९ ॥२२॥ अथवेति प्रकारान्तरद्योतने राजा द्विविधो भवति । तद्यथा–आत्माभिषिक्तः, पराभिषिक्तश्च आत्मनैव निजबलेन राज्येऽभिषिक्तः आत्माभिषिक्तः, परेणाभिषिक्तः पराभिषिक्तः । तत्रात्माभिषिक्तो भरतश्चक्रवर्ती तस्य पुत्र आदित्ययशाः पराभिषिक्तः ।

बलवाहणकोसा य बुद्धी उप्पत्तियादीया । साहगो उभयोवेता सेसा तिण्णि असाहगा ॥१०६॥

बलं हस्त्यादि, वाहनानि यानानि, कोशो भाण्डागारं तथा बुद्धिरौत्पत्त्यादिकाः । अत्र भङ्गाश्चत्वारः–एको बलवाहनादि समग्रो नो बुद्धि समग्रः १ एको नो बलवाहनादिसमग्रः किन्तु बुद्धिसमेतः २, एको बलवाहनादिसमेतोऽपि बुद्धिसमेतोऽपि ३, एको नो बलवाहनादिसमेतो नापि बुद्धिबलोपेतः ४ । एषु चतुर्षु भङ्गेषु मध्ये य उभयोपेतो बलवाहनादि समेतो बुद्धिसमेतश्चेत्यर्थः स राज्यस्य साधकः शेषास्त्रयोऽसाधकाः । एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः ॥

बलवाहणत्थहीणो बुद्धिहीणो न रक्खए रज्जं । इय सुत्तत्थाविहीणो ओसहहीणो उ गच्छंतु ॥१०७॥

यथा बलेन वाहनैरर्थेन च हीनो बुद्धिहीनश्च राजा राज्यं न रक्षति, एवमाचार्योऽपि सूत्रार्थविहीनो औषधविहीनश्च गच्छं न रक्षति ॥

आयपराभिसित्तेण जम्हा आयरिएणओ । उसहमादीणि चओ कायव्वो चोयती सीसो ॥१०८॥

तस्मादाचार्येण आत्माभिषिक्तेन श्रुतकेवलिना इतरेण च पराभिषिक्तेन औषधादिनिचयः कर्तव्य इति शिष्यश्चोदयति–

सीसेणाभिहिते एवं बेइ आयरिओ ततो । वदतो गुरुगा तुब्भं आणादीया विराहणा ॥१०९॥

एवं शिष्येणाभिहिते तत आचार्यो ब्रूते–एवं वदतस्तव प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः आज्ञादयश्च दोषा विराधना सूत्रस्य। एतदेव भावयति–

दिट्ठंतसरिसं काउं अप्पाणपरं च केइ नासंति। ओसहमादीनि चओ कायव्वो जहेव राईणं ॥११०॥

केचित्त्व सदृशा दृष्टान्तसदृशं दण्डिकसदृशमात्मानं परं च कृत्वा नाशयन्ति। यथा औषधादीनिचयः कर्तव्यो यथा राज्ञामिति एतदेवातिप्रसङ्गापादनेन दूषयति–

कोसकोट्ठारदाराणि पदातीमादीयं बलं। एवं मणुयपालाणं किंतु तुज्झंपि रोयइ ॥१११॥

कोशकोष्ठागारदाराः पदात्यादिकं बलमेतन्मनुष्यपालानां भवति तदेतत् किन्तु तवापि रोचते। एतदपि दृष्टान्तबलेन गृह्यतामिति भावः।

जोवि ओसहमादीणं निचयो सोवि अक्खमो। न संचये सुहं अत्थि इह लोए परत्थ य ॥११२॥

योऽप्यौषधानां निचयः सोऽपि सुखोत्पादनायाक्षमः। यतो न संचये सुखमस्ति इहलोके तदुत्पादनतद्रक्षणतन्नाशे दुःखसंभवात्। परत्र च परलोके च सुखं नास्ति परिग्रहधरणतः कुगतिप्रपातात् ॥

आदि सुत्तस्स विरोधो समणाचित्तागिहीण अणुकंपा। पुव्वायरिय अन्नाणी अणवत्था वंत मिच्छत्तं ॥११३॥

आदिसूत्रस्य दशवैकालिकस्य विरोधस्तथा एवं ब्रुवाणो भवान् परिग्रहे साधून्नियुक्ते तन्नियोगाच्च ते त्यक्तास्तथा गृहिणामनुकम्पा अनुग्रहस्त्यक्तः साधूनां स्वत एव स्वत भैषजादेः संभवात्। तथा ये पूर्वाचार्याः सन्निधिं प्रतिषिद्धवन्तस्ते

उ. ५. भा. ११०-११६ ॥२३॥ अज्ञानी कृताः सन्निधेर्भवता गुणोपदर्शनात् अनवस्था चैवं प्रसज्यते । सन्निधिरिव भवताऽन्येनान्यस्यापि ग्रहणप्रसक्ते स्तथा चान्तप्रतिसेवनं भवतः समापतितं प्रतिषिद्धस्यापि संचयस्य पुनर्ग्रहणात् तथा मिथ्यात्वं मिथ्यावादित्वमनुषज्यते । यथावाद-मकरणात् निष्परिग्रहा वयमित्यभिधाय परिग्रहधारणात् । एनामेव गाथां व्याचिख्यासुः प्रथमतः सूत्रस्य विरोधमुपदर्शयति–

१८ जं वुत्तमसणपाणं खाइमं साइमं तहा । संचयं तु न कुव्वेज्जा एयं दायंविरोहियं ॥११४॥

यत् दशवैकालिके उक्तमशनं पानं खादिमं तथा संचयं न कुर्यात् तथा च तद्ग्रन्थः–

असणं पाणगं चेव खाइमं साइमं तहा । जे भिक्खू सन्निहिं कुज्जा, गिही पव्वइए न से ॥

इति तदिदानीं विरोधितं विरोधमापादितं सन्निधिरिदानीं त्वयाभ्युपगतत्वात् ॥

परिग्गहेनिजुज्जंता परिचत्ता उ संजया । भारादिमाइया दोसा पेहापेहकयाइया ॥११५॥

२२ संयताः परिग्रहे नियुज्यमानाः परित्यक्ताः संसारे पातनात् । किं चान्यत् । इहलोके भारादयो भारवहनादयो दोषा आदिशब्दात् कायक्लेशसूत्रार्थहान्यादिदोषपरिग्रहस्तथाप्रेक्षाऽअप्रेक्षादिकाश्च तथाहि–यदि सर्वं प्रत्युपेक्षते ततः सूत्रार्थपरिमन्थः । अथ न प्रत्युपेक्षते तर्हि संसक्तिभाव आदिशब्दात्तत्परितापनादिदोषपरिग्रहः ॥

२६ अहवा तप्पडिवद्धा य अत्थंते निययादयो । अणुग्गहो गिहत्थाणं सयावि ताण होइ ओ ॥११६॥

अथवा तत्प्रतिबन्धादौषधनिचयप्रतिबन्धात्तिष्ठन्ति सदावस्थायितया न तु विहारक्रमं कुर्वन्ति; । तथा च सति नैत्यिका-द्यो नैत्यिको नित्यवासी, आदिशब्दात् पार्श्वस्थादि परिग्रहः । तदादयो दोषाः प्रसज्जंति, । गतं समणा चत्ता इतिद्वारमधुना

गिहीण अणुकंपेति व्याख्यानयति, । गृहस्थानां सदा साधूनां भेषजादि प्रयच्छतामनुग्रहो भवति स इदानीं परित्यक्तः । साधूनां स्वत एव तन्निचयभावात् ॥ सम्प्रति (११२)-पुव्वायरिय अन्नाणीत्येतद्व्याख्यानयति-

पडिसिद्धा संनिही, जेहिं पुव्वायरिएहिं तेविओ । अन्नाणीउ कया एवं, अणवत्थापसंगतो ॥११७॥

यैः पूर्वाचार्यैः प्रतिषिद्धः सन्निधिस्तेऽपि त्वयैवं ब्रुवता अज्ञानी कृताः । अनवस्थाद्वारमाह-अनवस्थाप्रसङ्गतो यथा त्वयौषधसंचयः कृतस्तथान्येऽन्यस्यापि करिष्यन्तीति प्रसङ्गतः सर्वस्याप्यनवस्था, वांतद्वारं चाह-

वंतं निसेवियं होइ गिण्हंता संचयं पुणो । मिच्छत्तं न जहावादी न तहाकारी भवंति उ ॥११८॥

संचयं त्यक्त्वा पुनः संग्रह्णतो वांतं निषेवितं भवति, तथा मिथ्यात्वं न यथावादिन उत्सूत्रप्ररूपणात् ॥

एए अन्ने य जम्हा दोसा हुंति सवित्थरा । तम्हा तोसहमादीणं संचयं तु न कुव्वए ॥११९॥

यस्मादेतेऽनन्तरोदिता अन्ये च दोषाः सविस्तरा भवन्ति । तस्मादौषधादीनां संचयं न कुर्यात् । परस्यावकाशमाह-

जइ दोसा भवंतेते किं खु घेत्तव्वयं ततो। समाहिसंधावणट्ठाए भण्णती सुण तो इतो ॥१२०॥

यद्येते अनन्तरोदिता दोषा भवन्ति ततः किं खु समाधिस्थापनाय गृहीतव्यम् ? आचार्य आह-भण्यते अत्रोत्तरं दीयते तदेव तावदितोऽनन्तरमुच्यमानं शृणु तदेवाह-

नियमा विज्जागहणं कायव्वं होइ दुविहदव्वं च । संजोगदिट्ठपाढी असती गिहि अण्णातित्थीहिं ॥१२१॥

उ. ५. भा. ११७-१२४ ॥२४॥

यथा विद्ययाऽपमार्जनं क्रियते तस्या अन्यासां च विद्यानामाचार्येण नियमात् ग्रहणं कर्तव्यम्,। तथा यदि कारणतश्छिन्नमण्डपे स्थातव्यं भवति, ततो दीर्घपृष्ठविषविघाताय द्विविधं द्रव्यं गृहीतव्यं। तच्चाग्रे वक्ष्यते,। तस्मादाचार्यः संयोगदृष्टपाठी भवेत्। अनेकान् संयोगान् व्यापार्यमाणान् यो दृष्टवान् यश्च तत् पाठं पठितवान् स संयोगदृष्टपाठी। अथ स्वयं संयोगदृष्टपाठी न भवति तर्हि तस्यासति गृहिभिः कार्यते विचिकित्सा, तेषामप्यसत्यन्यतीर्थिभिर्यदुक्तं द्विविधं द्रव्यं गृहीतव्यं, तदभिधित्सुराह–

चित्तमचित्तपरित्त, मणंतसंजोइमं च इतरं च। थावरजंगमजलजं, थलजं चेमादि दुविहं तु ॥१२२॥

द्विविधं द्रव्यं–सचित्तमचित्तं वा,। यदि वा परीतमनन्तकायिकं। अथवा सांयोगिकमनेक सांयोगनिष्पन्नमितरदसांयोगिकं,। अथवा स्थावरं जङ्गमं प्रत्युपन्ने कार्यं यदि स्थावरद्रव्यप्रयोगतः कथमपि गुणो न भवति, तदा अनन्यगत्या जंगमांगं द्रव्यं प्रयुज्यते,। अथवान्यथा द्विविधं द्रव्यं जलजं थलजं च,। एवमादि द्विविधं द्रव्यं ग्रहीतव्यम्,। इयं चिकित्सा दीर्घपृष्ठविषविघातायाभिहिता सम्प्रत्यतिदेशेनान्यरोगेष्वपि। तमिवाह–

जह चेव दीहपट्ठे, विद्यामंता य दुविहदव्वा य। एमेव सेसएसुवि विज्जा दव्वा य रोगेसु ॥१२३॥

यथा चैव दीर्घपृष्ठदंशे विद्यामन्त्रा द्विविधानि च द्रव्याणि ग्रहीतव्यानि। एवमेव शेषेष्वपि रोगेषु विद्याद्रव्याणि च ग्राह्याणि।

संजोगदिट्ठपाठी, न धरेंतंमि चउ गुरू हुंति। आणादिणो य दोसा, विराहणा इमोहिं ठाणेहिं ॥१२४॥

आचार्येण स्वयं संयोगदृष्टपाठिना भवितव्यं। यदि पुनः सति शक्तिसंभवे संयोगदृष्टिपाठं न धरति, तर्हि तस्मिन्नधरति

प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः। न केवलं प्रायश्चित्तं, किन्त्वाज्ञादयश्च दोषास्तथा विराधना एभिर्वक्ष्यमाणैः स्थानैः। तान्येवाह–

उप्पण्णे गेलण्णे, जो गणधारी न जाणइ तिगिच्छं। दीसंतंतो विणासो, सुहदुक्खी तेण उ चत्ता ॥१२५॥

उत्पन्ने ग्लानत्वे यो गणधारी चिकित्सां न जानाति, तस्य पश्यतः सतो ग्लानस्य विनाश इति, तेन सुखदुःखिनः सुखदुःखोपसम्पन्नकाः स्वशिष्याः प्रतीच्छकाश्च परित्यक्ताः, कथं पश्यतः सतो ग्लानस्य शेषकाणां च विनाश इत्यत आह–

आउरत्तेण कायाणं, विसकुंभादिघायए। डाहे छेज्जे य जे अण्णे, भवंति समुवद्दवा ॥१२६॥

एते पावइ दोसा, अणागयं अग्गहियाय विज्जाए। असमाही सुयलंभं केवललंभं तु चुक्केज्जा ॥१२७॥

कस्यापि साधोर्विषकुम्भो लूता आदिशब्दाद्दाहार्शादिपरिग्रहस्तस्मिन्नुत्थिते आतुरत्वेनाकुलत्वेन विषकुंभादिघाताय कायानामुदकादीनामुपद्रवं कुर्यात्। तथा हि विषकुंभे दाहे वा समुपस्थिते आकुलीभूतः सन् तं शीतलेनोदकेन सिञ्चेत्, सचित्तेन वा कर्दमेन लिम्पेत्। तथा दाघे च्छेदे च येऽन्ये भवन्ति समुपद्रवा एतान् दोषाननागतगृहीतायां विद्यायां प्राप्नोति, तथा तीव्रायां वेदनायामनुपशान्तायामसमाधिना असमाधिमरणेन म्रियेत, तथा च सति दीर्घसंसारमनुपरिवर्तते, चिरं च यदि जीवति, तर्हि भूयांसं श्रुतलाभं प्राप्नुयात्, केवलज्ञानं चोत्पादयेत्। तथा–

इह लोगियाण परलोगियाण लद्धीण फेडितो होइ। इहलोगामोसादी परलोगे अणुत्तरादीया ॥१२८॥

असमाधिमरणेन मरणतः स ऐहलौकिकीनां पारलौकिकीनां च लब्धीनां स स्फेटितस्त्याजितो भवति। तत्र इहलोके ऐहलौकिक्यो लब्धय आमर्षादय आमर्षौषध्यादयः परलोके पारलौकिक्योऽनुत्तरादयो अनुत्तरा लवसत्तमा देवा

उ. ५. भा. १२५-१३२ ॥२५॥ आदिशब्दात् सुकुलप्रत्यायातिश्रुतलाभादिपरिग्रहः; ॥

असमाहीमरणेणं एवं सव्वासि फेडितो होइ । जह आउगपरिहीणा देवा लवसत्तमा जाया ॥१२९॥

एवममुना प्रकारेण सर्वासामैहिकीनां पारत्रिकीनां च लब्धीनामसमाधिमरणेन स्फेटितो भवति । यथा आयुष्कपरिहीना देवा लवसप्तमा जाता, आयुष्कपरिहान्या सिद्धिलाभतो भ्रष्टा यथा देवा लवसप्तमा जाता इत्यर्थः । सम्प्रति लवसप्तमदेवस्वरूपमाह–

सत्तलवा जइ आउं पहुप्पमाणं ततो उ सिज्झंतो । तत्तियमेत्तं न हु ततो ते लवसत्तमा जाया ॥१३०॥

यदि सप्तलवाः कालविशेषा आयुः प्रभवन् स्यात् सप्तलवप्रमाणं यद्यायुः प्राप्येतेत्यर्थः ततः सिद्धेयुः परं तद् आयुस्तावन्मात्रं न हु नैवाभवत् ततस्ते लवसप्तमा देवा जाता लवे सप्तमे सिद्धिरभविष्यत् यदि तावदायुर्भवेद्येषां ते लवसप्तमा नाम नाम्नैकार्थे समासो बहुलमिति समासः । के ते लवसप्तमा इत्याह–

सव्वट्ठसिद्धिनामे उक्कोसट्ठिईय विजयमादीसु । एगावसेसगब्भा भवंति लवसत्तमा देवा ॥१३१॥

ये देवाः सर्वार्थसिद्धिनामके महाविमाने ये च विजयादिषूत्कृष्टस्थितय एकोऽवशेषो गर्भो येषां ते एकावशेषगर्भास्ते भवन्ति लवसप्तमाः । उपसंहारमाह–

तम्हा उ सपक्खेणं कायव्व गिलाणगस्स तेगिच्छं । विवक्खेण न कारेज्जा एवं उदितंमि चोदेति ॥१३२॥

यस्माद्विपक्षे दोषास्तस्मात्सपक्षेण ग्लानस्य चिकित्साकर्म कर्तव्यं विपक्षेण पुनर्न कारयेत् तदेवं सम्बन्धस्ततः सूत्र-

व्य. सू. २१ ॥२६॥ व्याख्यालक्षणं तदन्वाक्षेपपरिहारौ तत्प्रसक्त्याऽन्यदपि चाभिहितं सम्प्रति सूत्रव्याख्या क्रियते–निर्ग्रन्थश्चशब्दान्निर्ग्रन्थी च रात्रौ वा विकाले वा दीर्घपृष्ठः सर्पो लूषयेत् दशेत् । तत्र स्त्री वा पुरुषस्य हस्तेन तं विषमपमार्जयेत्, पुरुषो वा स्त्रिया हस्तेन एवं से तस्य स्थविरकल्पस्य कल्पते । स्थविरकल्पकस्यापवादबहुलत्वादेवं चामुना प्रकारेणापवादमासेवमानस्य से तस्य तिष्ठति पर्यायो न पुनः स्थविरकल्पात्परिभ्रश्यति, तेन च्छेदादयः प्रायश्चित्तविशेषास्तस्य न सन्ति परिहारं च तपो न प्राप्नोति । कारणेन यतनया प्रवृत्तेरेष कल्पः स्थविरकल्पिकानां । एवममुना प्रकारेण सपक्षेण विपक्षेण वा वैयावृत्त्यकारापणं से तस्य जिनकल्पिकस्य न कल्पते । केवलोत्सर्गप्रवृत्तत्वात्तस्येति भावः । एवमपवादसेवनेन से तस्य जिनकल्पपर्यायो न तिष्ठति, जिनकल्पात् पततीत्यर्थः । परिहारं च तपोविशेषं न परिपालयति एष कल्पो जिनकल्पिकानां, एवं सूत्रे व्यवस्थिते यदाचार्येण प्रागुदितं सपक्षेण वैयावृत्त्यं कारयितव्यम् न परपक्षेणेति तत्र चोदयति ब्रूते परः । यदुच्यते तदाह–

सुत्तंमि अणुण्णायं, इह इ पुण अत्थतो निसेहेह । कायव्व सपक्खेणं चोयग सुत्तं तु कारणियं ॥१३३॥

सूत्रे विपक्षेणापि वैयावृत्त्यकारापणमनुज्ञातं इह इदानीं इ पादपूरणे पुनरर्थतो यूयं परपक्षेण वैयावृत्त्यकारापणं निषेधयत् कर्तव्यम् सपक्षेणेति वचनात् ततः सूत्रभवद्व्याख्यानयोर्विरोधः । अत्राचार्य आह–न विरोधो, यतो हे चोदक सूत्रमिदं कारणिकं कारणापेक्षम् । तदेव कारणमाह–

विज्ज सपक्खाणसती गिहि परतित्थीउ तिविह संबंधी ॥ एमेव असंबंधी असोयवादेतरा सव्वे ॥१३४॥

सपक्षाणां वैद्यानामसति अभावे गृही पिता भ्राता स्वजनो वा स्थविरादिभेदतस्त्रिविधो यः सम्बन्धी स वैयावृत्त्यं

कारणीयः। तदभावेऽसम्बन्धी स्थविरमध्यमतरुणभेदतस्त्रिभेदः पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तरः कारणीयः, तस्याभावे परतीर्थिकः पितृभ्रातादिः संबन्धेन संबंधी स्थविरादिभेदतस्त्रिभेदः पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तरः कारणीयः तस्याप्यलाभे असम्बन्ध्यपि स्थविरादिभेदतस्त्रिविध उक्तक्रमेण कारयितव्यः । एते सर्वेऽपि द्विधा–अशौचवादा इतरे च । तत्र प्रथमतः सर्वत्राप्यशौचवादः कारयितव्यस्तदसंभवे इतरोऽपि ॥

एएसिं असतीए गिहि गिणि परातित्थिगी तिविहभेया। एएसिं असतीए समणी तिविहा करेइ जयणाए ॥१३५॥

एतेषां प्राग्गाथानिर्दिष्टानां सर्वेषामसति अभावे गृहस्था माता भगिनी तदभावे स्वजनाः स्थविरमध्यमतरुणभेदतस्त्रिविधाः पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तरा कारयितव्या । तदभावे असम्बन्धिनी स्थविरादिभेदतस्त्रिविधा प्राक्क्रमेण कारयितव्या । तस्य अलाभे पारतीर्थिकी स्थविरादिभेदतस्त्रिप्रकारा पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तरा कारयितव्या । एतेषां च भेदानां सर्वेषामप्यसत्यलाभे श्रमणी त्रिविधा स्थविरादिभेदतस्त्रिप्रकारा पूर्वपूर्वालाभे उत्तरोत्तरा यतनया करोति, तामेव यतनामाह–

दूती अद्दाए वत्थे, अंतेउरे य दब्भेया । वियणे य तालवंटे चवेडतो मज्जणा जयणा ॥१३६॥

काचित् द्यूतविद्या भवति । तया च द्यूतविद्यया यो द्यूत आगच्छति, तस्य दंशस्थानमपमार्ज्यते । तेनेतरस्य दंशस्थानमुपशाम्यति । अद्दाएत्ति अपरा आदर्शविद्या तया आतुरआदर्शे प्रतिबिम्बितोऽपमार्ज्यते आतुरः प्रगुणो जायते, । अन्या विद्या वस्त्रविषया भवति तया परिजपितेन वस्त्रेण वा प्रमृज्यमानः आतुरः प्रगुणो भवति, । अपरा विद्यान्तःपुरे आन्तःपुरिकी विद्या भवति यया आतुरस्य नाम गृहीत्वा आत्मनो अङ्गमपमार्जयति, आतुरश्च प्रगुणो जायते सा आन्तःपुरिकी ।

व्य. सू. २१ ॥२७॥

अन्या दर्भे दर्भविषया भवति विद्या यया दर्भैरपमृज्यमान आतुरः प्रगुणो भवति। वियणेयत्ति व्यञ्जनविषया विद्या यया व्यञ्जनमभिमन्त्र्य तेनातुरोऽपमृज्यमानः स्वस्थो भवति, सा व्यञ्जनविद्या। एवं तालवृन्तविद्यापि भावनीया। चपेटा चापेटीविद्या, यया अन्यस्य चपेटायां दीयमानायामातुरः स्वस्थो भवति, सा चापेटी। तत्र पूर्वं दूत्या विद्ययापमार्जनं कर्तव्यम्। तदभावे आदर्शिक्या। एवं तावद्यावदन्ते चापेट्या। एषा अपमार्जनायतना एतदेव स्पष्टतरमाह–

दूयस्सोमाइज्जइ य सती अद्दागपरजवित्ताणं। परिजवियं वत्थं वा पाउज्जइ तेण वोमाए ॥१३७॥

एवं दब्भादीसुं असंफुसंतो य हत्थेण। चापेडीविज्जाएवउमाएवेडयं दिंतो ॥१३८॥

दूत्या विद्यया दूतस्यागतस्यांगमप्रमार्ज्यते, तस्या विद्याया असति आदर्शे सङ्क्रान्तमातुरप्रतिविम्बं परिजप्यातुरः प्रगुणी कर्तव्यः। तदभावे वस्त्रविद्यया परिजपितं वस्त्रं प्रावार्यते, तेन वा परिजपितेन वस्त्रेणातुरोऽपमार्जते एवं दर्भादिभिः परिदर्भविद्यादिभिः हस्तेनासंस्पृशन्नपमार्जयेत्। चापेट्या वा विद्यया अन्यस्य चपेटां दददन्योऽपमार्जयेत्, विद्याः प्रायः पुरुषेषु भवन्ति। एष यतनागमो निर्ग्रन्थानां वेदितव्यः। एष एव यतनागमो निर्ग्रन्थीनामपि भवति। तथा चाह–

एसेव गमो नियमा निग्गंथीणंपि होइ नायव्वो। विज्जादी मुत्तूणं अकुसलकुसले य करणं च ॥१३९॥

एष एवानन्तरोदितो यतनागमो नियमात् निर्ग्रन्थीनामपि ज्ञातव्यः। तदा निर्ग्रन्थीनां विद्यादि न दातव्यं मुक्त्वा पूर्वगृहीतमसाधनं मन्त्रं स हि कदाचिद्दीयेत न कश्चिद्दोषः। तथा यदि निर्ग्रन्थोऽकुशलो भवति निर्ग्रन्थी च कुशला तत्र करणं निर्ग्रन्थ्या निर्ग्रन्थी कारयेदित्यर्थः। विद्यादी मुत्तूणमित्येतदेव व्याख्यानयति–

मंतो हविज्ज कोई विज्जा उ ससाहणा न दायव्वा। तुच्छा गारवकरणं पुव्वाहीया उ करेज्जा ॥१४०॥

तस्याः स्याद्गौरवमात्मनोऽतिशयेन कुर्यात् या तु पूर्वाधीता पूर्वगृहीता विद्या सा प्रागुक्तयतना क्रमेण कुर्यात् ॥

अज्जाणं गेलन्ने संथरमाणे सयं तु कायव्वं। वोच्चत्थमास चउरो लहु गुरुगा थेरए तरुणे ॥१४१॥

आर्यिका यदि ग्लानप्रयोजने स्वयं समर्थास्ततः स्वयमेव ताः कुर्वन्ति। एवं निर्ग्रन्था अपि भावनीयाः। यदि पुनर्विपर्यासः क्रियते, यथा निर्ग्रन्थानां ग्लानत्वे संस्तरति निर्ग्रन्थ्यो यदि कुर्वन्ति, निर्ग्रन्थीनां वा यदि निर्ग्रन्था इति तदा तस्मिन् विपर्यासे स्थविरे कारके प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः, तरुणे चत्वारो गुरुकाः। सम्प्रति कल्पे नानात्वं भावयति–

जिणकप्पिए न कप्पइ दप्पेणं अजयणाइ थेराण। कप्पइ य कारणम्मी जयणाए गच्छे स साविक्खो ॥१४२॥

जिनकल्पिके स्वपक्षेण परपक्षेण वा वैयावृत्त्यकारापणं न कल्पते, तथा कल्पत्वात्। स्थविराणां स्थविरकल्पिकानां पुनर्दर्पेण निष्कारणमयतनया च न कल्पते॥ कारणे यतनया पुनः कल्पते यतो गच्छे स सापेक्ष इति॥

चिट्ठइ परियातो से तेण च्छेदाइया न पावेंति। परिहारं च न पावेइ परिहार तवोत्ति एगट्ठं ॥१४३॥

यतः से तस्य पर्यायस्तिष्ठति तेन कारणेन च्छेदादिकास्तस्य न प्राप्नुवन्ति न भवन्तीत्यर्थः। परिहारमपि च न प्राप्नोति कारणे यतनया कारापणात् परिहारस्तप इत्येकार्थम्॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां व्यवहारटीकायां पञ्चमोद्देशकः समाप्तः॥

पञ्चमोद्देशके ग्रन्थाङ्क० ९०५

પાંચમા ઉદ્દેશના સૂત્રોના વિષયોનો સાર.

(૧) પ્રવર્ત્તિની જે સાધ્વીઓમાં અગ્રેસર છે તેને શિયાળે ઉનાળે એક સાધ્વીને સાથે રાખી જુદું ન વિચરાય, (૨) પરંતુ બે સાધ્વીઓને સાથે રાખી વિચરાય, (૩) ગણાવચ્છેદિની જે પ્રવર્ત્તિનીથી બીજે નંબરે છે તેને શિયાળે ઉનાળે બીજી બે સાથે રાખી ન વિચરાય, (૪) પણ બીજી ત્રણ સાથે રાખીને વિચરાય, તેજ પ્રમાણે ચોમાસે પ્રવર્ત્તિનીને રહેવું હોય તો (૫) બીજી બે સાધ્વી સાથે ન કલ્પે (૬) પણ ત્રણ બીજી સાધ્વી સાથે હોય તો કલ્પે, (૭) ગણાવચ્છેદિનીને બીજી ત્રણ સાધ્વી સાથે ન કલ્પે, (૮) પણ બીજી ચાર સાથે હોય તો કલ્પે (૯) કોઇ મોટું ગામ શહેર વિગેરે હોય, જ્યાં ઘણાં સાધુ સાધ્વી રહેતાં હોય, તેવા ક્ષેત્રમાં જુદા જુદા સંઘાડાની પ્રવર્ત્તિનીઓ ગણાવચ્છેદિનીઓ રહેતી હોય ત્યાં પ્રવર્ત્તિની સાથે બે અને ગણાવચ્છેદિની સાથે ત્રણ સાધ્વીઓ હોય, તેમને એકબીજાની નિશ્રાએ શિયાળે ઉનાળે વિચરવું કલ્પે છે, તેજ પ્રમાણે વર્ષાઋતુમાં ઘણા સંઘાડા હોય ત્યાં (૧૦) પ્રવર્ત્તિની સાથે ત્રણ ગણાવચ્છેદિની સાથે ચાર સાધ્વી હોય તોપણ એકબીજાની નિશ્રાએ રહેવું કલ્પે છે, (ઉપરના દશ સૂત્રોમાં સાધ્વીઓને પરસ્પર નિશ્રા રાખીને શિયાળે ઉનાળે વિચરવાથી કે ચોમાસું રહ્યાં હોય ત્યાં પરસ્પર પ્રેમ રાખવાથી જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રની વૃદ્ધિ થાય તે બતાવ્યું છે, (૧૧) વિચરતી સાધ્વીઓમાં જે અગ્રેસર હોય તે રસ્તામાં કાળ કરી જાય તો તેનાથી બીજે નંબરે જે યોગ્યતાવાળી હોય તેને અગ્રેસર પદ આપવું, જો ન હોય તો પછી બધી સાધ્વીઓએ ત્યાંથી વિહાર કરી જ્યાં પોતાના સંઘાડાને મળતી સાધ્વીઓ હોય ત્યાં જવાથી છેદ કે પરિહાર તપનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન આવે, પણ જો તેમ ન કરે તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવે (૧૨) ચોમાસામાં પણ કદી અગ્રેસર કાળ કરે તો લાયક સાધ્વીને અગ્રેસર

પદ આપવું, નહિ તો આચાર્ય પાસે સ્થિરતાવાળી સાધ્વીઓએ જઇ બીજી અગ્રેસર સાધ્વી યાચી લેવી, (૧૩) પ્રવર્ત્તિની કાળ ધર્મ વખતે કહે કે અમુક સાધ્વીને અગ્રેસર બનાવજો, પણ તેના મરણ પછી સાધ્વીઓને તે યોગ્યતાવાળી દેખાય તો અગ્રેસર પદ આપવું, પણ યોગ્યતા ન હોય તો તે પદ ન આપવું, પરંતુ બીજી કોઇ લાયક ન હોય તો તેને થોડા કાળ માટે આપવું, પણ જ્યારે લાયક મળે ત્યારે તેને કહેવું કે અગ્રેસર પદ છોડી દો, તમારામાં તે ગુણો ન હોવાથી સંઘાડાનું રક્ષણ થવું કઠણ છે, આમ કહેવાથી તે પદ છોડી દે, તો તેને છેદનું કે પરિહાર તપનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન આવે, યોગ્યતાવાળીને તે પદ આપ્યા પછી બીજી સાધ્વીઓ તેની ઉચિત રીતે આજ્ઞા ન માને, સેવા ન કરે તો તે દરેક આજ્ઞા ઉલંઘન કરનારને (ચો. ઉ. ના ૧–૧૪ પૃ. ૧૨–૪–૧૩ પ્રમાણે) છેદ કે પરિહાર તપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, (૧૪) પ્રવર્ત્તિની મોહ કે રોગના કારણે કંટાળી બોલે કે મારા ગયા પછી અમુક સાધ્વીને અગ્રેસર પદ આપજો, પણ તેની યોગ્યતા હોય તો આપવું, ન હોય તો ન આપવું તે બધુ ૧૩ મા સૂત્ર પ્રમાણે જાણવું, ૧૧ થી ૧૪ સૂત્ર સુધીમાં લાયક સાધ્વીને અગ્રેસર પદ આપવાનું છે, અને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે સૌએ ચાલવાનું છે, કારણ પડે ઓછી યોગ્યતાવાળીને આપ્યું હોય પણ વધારે લાયક મળે તો તેણે તે પદ છોડવાનું બતાવ્યું છે, કોઇ પણ લાયક ન હોય તો આચાર્ય પાસે જઈ નવી અગ્રેસર યાચવાનું છે. (૧૫) સાધ્વીઓના અગ્રેસર પદને યોગ્ય જુવાન સાધ્વી હોય તે આચારપ્રકલ્પ જે નિશીથ સૂત્રનું અધ્યયન છે તે સૂત્ર તથા અર્થ સમજીને ગોખી રાખવાનું છે, તે ભૂલી જાય તો આચાર્ય તેને પૂછે કે કેમ ભૂલી જવાયું, રોગાદિથી કે પ્રમાદથી ? જો પ્રમાદથી કહે તો તે બદલ તેને જીંદગી સુધી પ્રવર્ત્તિની કે ગણાવચ્છેદિનીનું પદ ન મળે, પણ જો એમ ખાત્રી કરી આપે કે તેને રોગ વિગેરે કારણથી ભૂલી જવાયું છે તો તૈયાર કરી આપેથી તેની યોગ્યતા પ્રમાણે પ્રવર્ત્તિની કે ગણાવચ્છેદિનીનું પદ મળે તેમ પોતે ધારણ પણ કરે, પણ કથા

પ્રમાણે તૈયાર ન કરે તો તે પદ ન અપાય, તેમ તે ધારણ પણ ન કરી શકે (આ નિશીથ સૂત્રમાં અપરાધીનું સ્વરૂપ તથા તેનું વિગતવાર પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવેલું છે) (૧૬) સાધ્વી પ્રમાણે જુવાન સાધુ જો નિશીથ સૂત્ર શીખીને ભૂલી ગયો હોય તો પ્રમાદથી ભૂલ્યો હોય તો તેને ફરી આચાર્ય પદથી માંડીને ગણાવચ્છેદક સુધીનું એક પણ પદ ન મળે, રોગાદિ કારણે ભૂલ્યો હોય તો યાદ કરેથી તેની યોગ્યતા પ્રમાણે પદ મળે, ન કરે તો ન મળે, (૧૭) જે સાધુઓ ઉમરે વૃદ્ધ છે અને પૂર્વે નિશીથ સૂત્ર અર્થને ભણ્યા હોય, અને રોગાદિ કારણે ભૂલી ગયા હોય, તેઓ યાદ કરે અથવા યાદ ન થાય તોપણ તેમને આચાર્યપદથી માંડીને ગણાવચ્છેદક સુધીનું પદ મળે, અને પોતે ધારણ પણ કરે, તે પ્રમાણે સાધ્વીને પણ છે (વૃદ્ધ સાધુ સાધ્વી ભૂલી જાય, પણ ઘણા કાળ સુધી પરિચિત હોવાથી પરમાર્થ યાદ રાખે છે,) (૧૮) ઉમરે વૃદ્ધ અને ગુણે પણ વૃદ્ધ એવા સાધુ નિશીથ સૂત્ર ભૂલી ગયા હોય તેવાને પણ તે યાદ કરવાની ફરજ હોવાથી પોતાની જોડે બીજા નાના સાધુ ભણેલા હોય તેની પાસે બેસીને શીખી લેવું, (ત્યાં વંદનવિનય કરવાનું છે તે કરીને પાઠ લેવો) પણ વધારેવાર અશક્તિથી ન બેસાય તો સુઇને સીધા સુઇને પાશું ફેરવીને પણ બે ત્રણવાર પૂછવું કલ્પે, તેમ બીજા સાધુએ યાદ કરાવવું જોઇએ, (૧૯) જે સાધુ સાધ્વીને પરસ્પર ગોચરીવ્યવહાર છે, તેવા જુના સંઘાડાના સાધુ સાધ્વી મળ્યા હોય ત્યારે જો કોઇ ગીતાર્થ આલોચના યોગ્ય હોય તેની પાસે આલોચવું, પણ માંહોમાંહે ન આલોચવું, પણ તેવા ગીતાર્થ ન હોય તો પરસ્પર સાધુ સાધુને સાધ્વી સાધ્વીને આલોચવું કલ્પે (સામાન્ય દોષ પણ યાદ કરીને પરસ્પર કહેવાથી આત્મા હળવો થાય છે) (૨૦) તેજ પ્રમાણે સાધુ સાધ્વીને ગોચરીવ્યવહાર હોય તેમને વેયાવચ્ચ કરનાર જુદા હોય તો તે વેયાવચ્ચ કરે, પણ માંહોમાંહે ન કરે, પણ વેયાવચ્ચ કરનાર ન હોય તો પરસ્પર વેયાવચ્ચ કરે, કરાવે, (૨૧) સાધુને રાતના કે વિકાળમાં પરોઢીયે કે સંધ્યા

વ્ય. સૂ.
ઉ. ૫.
॥૨૧॥
કાળે સાપ કરડે તો પ્રથમ સાધુ અને પછી સાધ્વી કે પુરૂષ કે સ્ત્રી યોગ્યતા પ્રમાણે દવા કરે, તેથી સાધુ સાધ્વીને પરિહાર તપ કે બીજું પ્રાયશ્ચિત્ત ન આવે, આ સ્થવિર કલ્પીનો કાયદો છે, જિનકલ્પીને સાપ કરડે તો પણ દવા બીજા કોઇ પાસે ન કરાવે, તે તેનો આચાર નથી.

વ્યવહાર સૂત્રના પાંચમા ઉદ્દેશાનો ગૂજરાતિ ભાષામાં સાર સમાપ્ત ॥